

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nejc Gselman

**Lustracija: primerjava procesov v nekdanji Nemški demokratični republiki in na
Češkoslovaškem**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nejc Gselman

Mentorica: izr. prof. dr. Alenka Krašovec

**Lustracija: primerjava procesov v nekdanji Nemški demokratični republiki in na
Češkoslovaškem**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

Lustracija: primerjava procesov v nekdanji Nemški demokratični republiki in na Češkoslovaškem

Lustracija je ukrep, s katerim želijo države v tranziciji za nekaj let preprečiti nedemokratičnim silam vpliv na odločanje v demokratičnem sistemu. Lustracija je sestavljena iz dveh elementov: diskvalifikacija sodelavcev starega režima z namenom institucionalnega očiščenja in učinek katarze oziroma moralno očiščenje. Razlike v procesu izvajanja lustracije med vzhodno Nemčijo in Češkoslovaško so posledica razlik v poteku prehoda v demokracijo. V NDR so lustracijo izvajali birokrati iz zahodnega dela države, kar je omogočalo učinkovito izvajanje, vendar zaradi odtujenosti ni prineslo moralnega očiščenja. Na Češkoslovaškem so lustracijsko zakonodajo sprejeli v skupni državi po prvih volitvah. Na Češkem so jo izvajali tudi po razpadu federacije leta 1993, na Slovaškem pa ne. Češka je s pomočjo lustracije uspešno konsolidirala demokracijo, na Slovaškem pa so imeli težave z nedemokratičnimi težnjami. Lustracija v vzhodni Nemčiji zaradi izostanka učinka katarze ni bila uspešna. Na Češkem je bila lustracija uspešna, na Slovaškem pa so se uspehu zavestno odpovedali leta 1993. Lustracija je ukrep, ki lahko ob ustreznem izvajanju pozitivno prispeva h konsolidaciji demokracije.

Ključne besede: Lustracija, demokratični prehodi, Nemška demokratična republika, Češkoslovaška.

Lustration: a comparison of the processes in the former German Democratic Republic and Czechoslovakia

Lustration is a measure by which transition countries want to prevent the undemocratic forces to influence decision-making in a democratic system for several years. Lustration is composed of two elements: disqualification employees of the old regime for the purpose of institutional purification, and effect of catharsis or moral purification. Differences in the process of lustration between eastern Germany and Czechoslovakia are result of differences in the course of transition to democracy. In the GDR lustration was implemented by the bureaucrats from the western part of the country, which enabled efficient implementations, but did not result in the moral purification due to alienation of the process. In Czechoslovakia lustration legislation was adopted after the first election. In the Czech Republic the authorities continued to implement lustration after the collapse of the Federation in 1993, which did not happen in Slovakia. Czech Republic successfully consolidated democracy with the effect of lustration while Slovakia have had problems with undemocratic tendencies. Lustration was not successful in eastern Germany due to absence of catharsis effect. The Czech lustration was successful while Slovakia consciously made a different decision in 1993. Lustration is a measure that can contribute positively to the consolidation of democracy if implemented properly.

Key words: Lustration, democratic transition, German Democratic Republic, Czechoslovakia.

Kazalo

Uvod.....	6
1 Demokratizacija	8
1.1 Valovi demokratizacije.....	8
1.2 Demokratizacija v Srednji in Vzhodni Evropi (četrti val).....	9
1.3 Konsolidacija demokracije	9
1.4 Lustracija kot sredstvo konsolidacije demokracije.....	11
1.5 Zakaj se države odločajo za lustracijo	11
2 Lustracija.....	13
2.1 Lustracija in dekomunizacija.....	13
2.2 Opredelitev lustracije.....	14
2.3 Dve komponenti lustracije.....	15
Psihološko-moralno očiščenje	15
Institucionalno očiščenje.....	16
2.4 Argumenti za in proti lustraciji.....	17
"Da" za lustracijo	17
"Ne" lustraciji.....	17
3 Metodološki del	20
3.1 Raziskovalna vprašanja	20
3.2 Hipotezi	20
3.3 Metodologija.....	20
Cilji lustracijskih procesov in kriteriji za presojanje uspešnosti lustracije	21
Uporabljene raziskovalne metode in tehnike	22
4 Zgodovinsko ozadje	23
4.1 Zgodovina Nemcev in NDR	23
Denacifikacija – izkušnja očiščevalnih ukrepov	23
Nemška demokratična republika.....	24
Reunifikacija Nemčije	25
4.2 Zgodovina Čehov, Slovakov in Češkoslovaške	25
Obdobje komunizma na Češkoslovaškem	25
Žametna revolucija, padec komunizma in ustanovitev dveh držav	26
5 Lustracija v nekdanji Nemški demokratični republiki.....	28
5.1 Zvezna republika Nemčija.....	28
Združitevna pogodba	28

Zakon o arhivih Stasi	29
Zakon o poslancih	29
5.2 Okoliščine sprejemanja lustracijske zakonodaje	29
5.3 Učinki izvajanja lustracije	30
6 Lustracija v nekdanji Češkoslovaški	31
Lustracijski zakon	31
Kritike Lustracijskega zakona	32
Razsodba ustavnega sodišča	32
6.1 Češka	33
Zakon o protipravnosti komunističnega sistema in o odporu proti njemu	33
6.2 Slovaška	33
Zakon o nemoralnosti in protipravnosti komunističnega sistema	34
6.3 Okoliščine sprejemanja lustracijskih zakonov	34
6.4 Učinki lustracije na Češkem in Slovaškem	35
Češka	35
Slovaška	36
7 Podobnosti in razlike v procesu lustracije v izbranih državah	37
Zaključek	41
Literatura	42
Priloge	46
Priloga A: Povezava načina tranzicije in uvedbe lustracije	46
Priloga B: Diskvalifikacijski kriteriji v vzhodni Nemčiji	47
Priloga C: Diskvalifikacijski kriteriji na Češkoslovaškem	48
Priloga Č: Primerjava procesov lustracije v nekdanji NDR in na Češkoslovaškem	49
Priloga D: Intervju: Dr. Jochen Töpfer, raziskovalec (CAS), Free University Berlin	51
Priloga E: Intervju: Dr. Miroslav Mareš, profesor, Masaryk University	53

Uvod

Dogajanje v Srednji in Vzhodni Evropi v zadnjih dveh desetletjih 20. stoletja, ki je najprej pripeljalo do zahtev po družbeni in politični modernizaciji in do realizacije teh zahtev skozi številne spremembe režimov, je zanimivo za raziskovanje iz mnogih vidikov. Poleg zgodovinarjev in sociologov, pravnikov in ekonomistov, je to obdobje zaposlovalo tudi politologe, ki so dobili razširjeno polje za raziskovanje prehodov v demokracijo. V tem okviru pa lustracija, kar zadeva politološke vidike, ostaja med manj raziskanimi procesi. Kljub temu da izvor lustracijskih ukrepov sega v antiko, da se sorodni procesi skozi zgodovino pojavljajo znova in znova, in da smo imeli v preteklem stoletju v Evropi najmanj dvakrat priložnost opazovati lustracijske procese od blizu, je ta tema med politologi ostala nekoliko spregledana. Veliko več pozornosti so raziskovanju lustracije posvetili pravniki, ki pa vedno znova ugotavljajo, da sami ne morejo podati celovite slike, saj narava lustracije presega sfero prava. Treba je namreč upoštevati in vključiti tudi družbeno komponento.

In prav okoli družbene komponente lustracijskih ukrepov bomo gradili to diplomsko delo. Naša naloga bo, poleg proučevanja in pojasnjevanja razlik v procesu lustracije v dveh družbah, umestiti lustracijo znotraj sicer obsežne in dobro raziskane sfere demokratizacije in demokratične konsolidacije.

V bližnji preteklosti so se lustraciji sorodni ukrepi na evropski celini v večjem obsegu pojavili najmanj dvakrat - prvič v okviru denacifikacije v povojni Nemčiji, drugič pa v okviru dekomunizacijskih procesov po padcu komunističnih režimov po letu 1989 (Von Beyme 1996). Izraz lustracija se uporablja za očiščevalne ukrepe, ki so jih nekatere države izpeljale v prvih letih po vzpostavitvi demokratičnega režima. Izkazalo se je namreč, da težnje po konsolidaciji demokracije in po vzpostavitvi demokratične kulture vedno znova naletijo na težave v obliki politične in tudi psihološke zapuščine prejšnjega režima (Zidar 1996). Lustracijskih ukrepov so se države lotile na različne načine, različno ostro in temeljito, vsem pa je skupno, da "izhajajo iz potrebe po očiščenju škodljivih vplivov starega režima in njegovih slug na novo državo" (Zidar 1996, 9).

V diplomskem delu bomo podrobneje predstavili očiščevalne (lustracijske) procese ter analizirali in pojasnili potek procesa lustracije v dveh nekdanjih komunističnih državah: Nemški demokratični republiki (NDR) in Češkoslovaški. Očiščevalni ukrepi so v teh dveh

državah še posebej zanimivi, saj sta obe državi po spremembi režima prenehali obstajati. Na Češkoslovaškem so se po spremembi režima odločili za sprejetje in izvajanje *Lustracijskega zakona*, ki je po ustanovitvi dveh suverenih držav doživeljal različno usodo. NDR pa se ni reformirala v demokratično državo, ampak je bila priključena demokratični Zvezni republiki Nemčiji (ZRN), katere pravni red se je enostavno razširil na vzhodnonemške dežele (Prunk 2000). Pravna podlaga za to je *Združitvena pogodba*, ki sta jo podpisali obe državi, vključuje pa tudi določila o izvedbi lustracije. Lustracija je v vzhodnonemških deželah potekala predvsem na nivoju institucionalnega očiščevanja, ki ga je vodil zahod države. Zahodni birokrati so, z argumentom izkušenj z demokratično ureditvijo, enostavno izrinili vzhodnjake z njihovih položajev. Posledica tega je, da so vse institucije v vzhodnonemških deželah vodili 'tujci' iz zahodnega dela države. Kljub temu da so prebivalci vzhodnih dežel spremembe (demokratizacijo) podpirali, se niso strinjali z načinom, kako je le-ta potekala (Zidar 1996).

Cilj diplomskega dela je raziskati in med seboj primerjati proces lustracije v dveh družbah. Proces, ki je imel v izhodišču enak cilj (očiščenje družbe bremena totalitarne preteklosti), je potekal v različnih družbenih okoliščinah. Cilj je ugotoviti, kakšne so bile te okoliščine, ali so vplivale na izvajanje procesa, in če so, v kolikšni meri. Kakšen je učinek obeh procesov? Se učinki lustracije med seboj sploh razlikujejo?

V prvem delu naloge se bomo posvetili opredelitvi demokratizacije in konsolidacije demokracije ter lustracije, ki jo bomo poskusili teoretsko umestiti v demokratizacijske procese. Podrobno bomo razčlenili proces lustracije, razložili pomen procesa, cilje in učinke lustracije. V metodološkem delu bomo na podlagi raziskovalnih vprašanj in znanj iz prvih dveh poglavij postavili dve hipotezi. Sledil bo metodološki načrt, ki bo vseboval kriterije za potrditev ali zavrnitev hipotez.

V zgodovinskem delu bomo opisali obdobje nedemokratičnega sistema v obeh državah in s tem utemeljili potrebo po očiščenju družbe ter analizirali prehoda v demokracijo, kar nas bo pripeljalo do lustracijskih procesov. Analizirali bomo vse vidike procesa lustracije v obeh državah.

Ob koncu bo sledila sinteza, kjer bomo teoretska znanja spojili s pridobljenimi empiričnimi podatki in na podlagi rezultatov potrdili ali zavrnili hipoteze.

1 Demokratizacija

Potter je demokracijo preprosto opredelil kot "politične spremembe v demokratični smeri" (Potter v Fink-Hafner 2000). Fink-Hafnerjeva pa opozarja, da gre za zelo ohlapno definicijo, ki odpira možnosti za manipulacijo in ideološke zlorabe (Fink-Hafner 2000).

Potter sicer ugotavlja, da proces demokratizacije poteka v štirih fazah (nacionalna enotnost, oblikovanje političnih alternativ, postavljanje pravil s pisanjem ustave ter ohranjanje in utrjevanje demokratične ureditve). Določajo ga poštene volitve, sprejem demokratične ustave in vzpostavitev delujočih institucij ter njenih zagotovil. Huntington (1991) pa piše, da demokratizacija vključuje tri komponente: padec avtoritarnega režima, vzpostavitev demokratičnega režima in konsolidacijo demokracije (Huntington 1991).

1.1 Valovi demokratizacije

Evropa se je že večkrat srečala z obdobji povečanih teženj po demokratizaciji. Huntington (1991) je večstoletni (sicer globalni) proces demokratizacije razdelil v tri valove. Prvi val vključuje države, ki so se iz monarhij transformirale v parlamentarne demokracije v prvih dveh desetletjih 19. stoletja, in je rezultat neke evolucije družbene modernizacije. Drugi val zajema procese demokratizacije v poraženkah druge svetovne vojne in je voden od zunaj, s strani zmagovalcev vojne. V tretji val pa je uvrstil države, ki so se demokratizirale po premikih na Portugalskem leta 1974. Padce fašističnih režimov na Portugalskem, v Španiji in Grčiji ter spremembe po letu 1989, ki so sledile padcu Sovjetske zveze, Huntington (1991) torej uvršča v skupni val. Von Beyme (1996) pa je demokratizacijo v Evropi v 20. stoletju razdelil v štiri valove. Za razliko od Huntingtonovega modela je tretji val razdelil v dva ločena valova. Tretji val (Portugalska, Španija, Grčija) po njegovem sicer predstavlja nekakšen model za četrti val, kljub temu pa je Von Beyme (1996) padec komunističnih režimov v Srednji in Vzhodni Evropi uvrstil v samostojen val. Odločitev utemeljuje z dejstvom, da so si posamezni primeri prehoda po letu 1989 bolj podobni med seboj, kot primerom iz (njegovega) tretja vala. Poleg tega ugotavlja, da je v državah s podobnim režimom prehod potekal na različne načine, a na koncu vendarle prinesel podobne učinke (v političnem in ekonomskem smislu) (Von Beyme 1996).

1.2 Demokratizacija v Srednji in Vzhodni Evropi (četrty val)

Pomemben razlog za ločeno obravnavanje procesov demokratizacije po letu 1989 so razlike, ki izhajajo iz prejšnjega režima. Za razliko od tretjega vala je v Srednji in Vzhodni Evropi (četrty val) vzporedno s procesom demokratizacije političnega sistema, potekala tudi ekonomska modernizacija (prehod iz socializma v tržno gospodarstvo) in ponekod še nacionalna emancipacija (Von Beyme 1996).

Zajc (2004, 87) opisuje različne načine prehodov v politično demokracijo v Srednji in Vzhodni Evropi, in ugotavlja, da se možnosti za popolno rupturo opoziciji odprejo le ob "popolni dezintegraciji državnega aparata, ki ustvari vakuum oblasti in nato sproži mobilizacijo množic in njihovo neposredno akcijo." Ko se nasloni na Huntingtona (1991), ugotavlja, da so bile opozicijske skupine preslabo organizirane in same niso bile sposobne izpeljati sprememb. Brez dogovora med različnimi akterji, ohranitve določene upravne in institucionalne kontinuitete, ter konsenza o ustavnih rešitvah, prehod ne more biti racionalno izpeljan, prehodno obdobje pa je obremenjeno s številnimi konflikti. V večini držav tako lahko govorimo o reformi političnih elit ali o sodelovanju med elitami in opozicijo (Huntington 1991).

Von Beyme (1996, 164) ugotavlja, da so elite v državah Srednje in Vzhodne Evrope po spremembi režima obdržale neprimerno več vpliva, kot elite nekdanjih desničarskih avtorskih vladavin. To jim je uspelo predvsem preko zgoraj omenjene ohranitve institucionalne kontinuitete. Ob tem, tako piše Von Beyme (1996), ko so bili najvidnejši nosilci prejšnjega režima odstranjeni, pa so se številni kadri, celo iz tajne policije, množično vrnili na pomembne položaje v politiki, upravi in gospodarstvu. Kar pa Von Beyme (1996) še posebej izpostavi, je nepopolno sprejemanje tradicionalne zahodne demokratične tradicije. Tako je prišlo do nekakšnega soglasja o mešanem ekonomskem sistemu, v katerem država aktivno sodeluje kot lastnica. Poleg tega se je nekdanjim elitam uspelo reformirati in se na političnem prostoru profilirati kot (na zahodu tradicionalne in povsod prisotne) socialnodemokratske opcije, in jim kljub temu da v javnosti ni bilo resnih teženj po obnovitvi starega režima, uspelo vzpostaviti stanje neke nostalgije (Von Beyme 1996).

1.3 Konsolidacija demokracije

Kadar pišemo o demokratizaciji, se ne moremo izogniti razpravi o konsolidaciji demokracije. Kot smo omenili že v poglavju o valovih demokratizacije, so nove demokracije podvržene povratnim procesom. Zato se seveda pojavlja vprašanje, ali je demokratizacija kot proces

končana z vzpostavitvijo demokratične ureditve ali šele po preteku nekega obdobja zorenja. Schedler (1998) postavi definicijo konsolidacije demokracije, ki zajema prizadevanje za zavarovanje nove demokracije, dolgoročno podaljšanje trajanja demokracije, zaščito pred morebitnimi povratnimi procesi in zaščito pred nevarnostmi avtoritarnih pritiskov (Schedler 1998). Beetham (1994) ugotavlja, da h konsolidaciji demokracije pripomore, če pri uveljavitvi novega, demokratičnega sistema vlada visoka stopnja sodelovanja in če je bilo doseženo soglasje o pravilih političnega tekmovanja. To ne velja samo za sodelovanje med ali znotraj elit, ampak mora soglasje segati čim globlje v družbo (Beetham 1994).

Gasiorowski in Power sta s pomočjo treh indikatorjev opredelila točko, ko lahko govorimo o konsolidirani demokraciji. Ključni so uspešna izpeljava drugih volitev, menjava izvršne oblasti z uporabo ustavnih sredstev in uspešno dvanajstletno preživetje demokracije (Gasiorowski in Power v Kotar 2000).

Linz in Stepan (1996) navajata pet institucionalnih pogojev za konsolidiran demokratični sistem. To so svoboda civilne družbe, obstoj demokratičnih institucij in avtonomnih političnih skupin, vladavina prava, delujoča uprava ter gospodarski sektor, ki posreduje med državo in trgom (Linz in Stepan 1996). Poleg tega pa poudarjata tudi, da samo institucionalna ureditev še ne zagotavlja obstanka demokracije, saj mora biti zavest, da je demokracija edina sprejemljiva oblika vladavine, široko podprta v družbi. To pomeni, da na političnem prizorišču ni nobenega relevantnega akterja, ki bi se trudil spodkopati demokracijo, obstaja konsenz, da je demokracija najboljša oblika vladavine (torej ne le, da se nihče ne trudi spodkopati demokracije, nihče si tega niti ne želi), vse institucije pa delujejo v skladu z demokratičnimi načeli (Linz in Stepan 1996).

Diamond (1996) meni, da o konsolidirani demokraciji govorimo takrat, ko demokracija postane tako široko sprejeta in legitimna med državljani, da je zelo malo verjetno, da bi se zlomila. Vključuje vedenjske in institucionalne spremembe, ki normalizirajo demokratično politiko in zgladijo negotovost. Normalizacija zahteva razširitev dostopa državljanov do mehanizmov odločanja, razvoj demokratične kulture, razširitev rekrutacije in usposabljanja voditeljev ter ostale funkcije, ki jih upravlja civilna družba (Diamond 1996). Geoffrey Pridham (1996) se s tem strinja, izpostavlja pa pomen "razrešitve vseh morebitnih problemov iz obdobja tranzicije in učinkovite odstranitve vseh obetov zmage liberalni demokraciji alternativnih sistemov" (Pridham in Lewis 1996, 3).

1.4 Lustracija kot sredstvo konsolidacije demokracije

Ob vsem, kar smo povedali o demokratizaciji in konsolidaciji demokracije, se postavlja vprašanje, kam spada lustracija v obsežni sferi, ki jo proučuje politologija. Ali je lustracija sredstvo za doseganje konsolidacije demokracije, morda celo nujni pogoj?

Če se osredotočimo na definicije konsolidirane demokracije ali pa celo naštevamo pogoje za dosego demokratične konsolidacije, vedno najdemo točko, ki govori o sprejemanju demokracije kot edinega legitimnega sistema in vzpostavitvi neke demokratične politične kulture. O tem pa govorijo tudi zagovorniki lustracije. S pomočjo lustracije naj bi se družba osvobodila bremena preteklega nedemokratičnega režima, bila tako sposobna sprejeti demokratično politično kulturo in izgradila demokratično družbo (Zidar 1996).

Prav tako je treba upoštevati opozorila avtorjev, kot sta Pridham in Lewis (1996), ki opozarjajo na nevarnosti nerazčiščenih razmerij iz obdobja tranzicije, ki lahko negativno vplivajo na konsolidacijo demokracije. Elster in ostali (1998) opozarjajo, da je bilo v državah Srednje in Vzhodne Evrope v času tranzicije pri elitah opaziti pomanjkanje interesa po resnih spremembah. Von Beyme (1996) je v četrtem valu demokratizacije prepoznal isti problem, saj piše, da so elite (iz prejšnjega režima) preko institucionalne kontinuitete obdržale vpliv, tako na političnem kot gospodarskem prizorišču. Po njegovem mnenju so ljudje, ki so imeli vpliv v nedemokratičnem sistemu, to pogosto prenesli v demokratični sistem, svoje stare vrednote 'zapakirali' v preobleko socialne demokracije in uspeli vzpostaviti stanje nostalgije po starem (nedemokratičnem) sistemu (Von Beyme 1996). Kontinuiteto vpliva pomembnih nosilcev nedemokratičnega režima pa lustracija s svojimi diskvalifikacijskimi ukrepi preprečuje.

Če povežemo zgoraj napisano, lahko sklepamo, da je lustracija lahko sredstvo za doseg konsolidacije demokracije. S tem se strinja tudi Roman David (2009), ki ugotavlja, da "določeni lustracijski modeli lahko pomembno prispevajo k konsolidaciji demokracije" (David in Choi 2009, 378). Cynthia Horne (2011) pa dodaja, da lustracija konsistentno pozitivno vpliva na zaupanje državljanov v javne institucije (Horne 2011).

1.5 Zakaj se države odločajo za lustracijo

Izvedba lustracije zagotovo ni pogoj za konsolidacijo demokracije, kar dokazujejo države, ki danes veljajo za konsolidirane demokracije, kljub temu da niso izpeljale lustracije. Zakaj so se države odločale za lustracijo, če to ni pogoj za uspešno konsolidacijo demokracije? (Priloga A)

Huntington (v Williams in drugi 2010) je našel povezavo med potrebo po uvedbi lustracije in načinom tranzicije. Še posebej je poudaril vlogo pogajanj med staro in novo politično elito. Ugotavlja, da je v primerih, ko je stara elita popolnoma odstranjena, prisotna večja verjetnost po hitrih očiščevalnih ukrepih. Če so stare elite predlagale demokratizacijo in sodelovale v tranziciji, po spremembi režima pa sestopile iz oblasti, so bili apetiti po povračilnih ukrepih omiljeni (Huntington v Williams in drugi 2010). "Ko so se predstavniki starega režima z opozicijo pogajali o izvedbi demokratičnih volitev, so zahtevali obravnavo v rokavicah" (Sadurski 2003, 17).

Moran (v Williams in drugi 2010) je štiri leta kasneje ponudil drugačen pogled in se osredotočil na vlogo nedemokratskega režima in značilnosti njegovega delovanja ter stopnjo represije. Trdi, da zahteve po povračilnih ukrepih odražajo dejanja starega režima, predvsem kako liberalna je bila migracijska politika (Moran v Williams in drugi 2010). Na podlagi te teorije je bilo kasnejše sprejetje lustracijskih ukrepov na Poljskem in Madžarskem po češkem, vzhodnonemškem in bolgarskem vzoru presenetljivo (Williams in drugi 2010).

Welshova (v Williams in drugi 2010) je na podlagi obeh zgodnejših teorij postavila nekakšen multikauzalni model, ki je upošteval tako (ne)prožnost starega režima kot tudi obseg sodelovanja starih elit v tranziciji. Noben od teh vplivov pa naj ne bi bil odločilen. Pomembno vlogo po njenem mnenju igra tudi 'politika sedanjosti'. Tako naj bi bil za uvedbo lustracijskih ukrepov odločilen volilni rezultat starih in novih političnih sil na prvih svobodnih volitvah. Volilni poraz (prenovljene) komunistične stranke naj bi odpiral možnosti za ostrejšše povračilne ukrepe. Politične sile blizu nekdanjemu režimu, ki so sodelovale v koalicijah, pa so izkoristile možnost, da so s svojo močjo preprečevale uzakonitev lustracije (Sadurski 2003, 17). Welshova pa je šla še korak naprej in razlikovala med zgodnjo uzakonitvijo lustracije in poznimi lustracijskimi težnjami, ki naj bi služile predvsem 'metanju polen pod noge' političnim nasprotnikom v boju za oblast, še posebej, če so se nekdanji komunisti v očeh javnosti uspeli profilirati kot legitimna politična opcija (Welsh v Williams in drugi 2010).

2 Lustracija

Beseda *lustracija* izvira iz latinske besede *lustratio*, ki pomeni očiščenje z žrtvovanjem. V antiki so s tem označevali postopke obrednega žrtvovanja živine, s pomočjo katerih naj bi se družba očistila nekega 'onesnaženja' v obliki "kolektivne krivde ali nesreče ali slabega ravnanja v določenem obdobju" (Hribar 1998). Sicer pa je lustracija opisana že v Stari zavezi, in se nanaša na obrede na začetku pomladi, za očiščenje in pomladitev. Takrat so za vse slabo, kar se je zgodilo čez zimo, določili krivca, ki so ga nato izgnali ali ubili. Po izgonu grešnika (uboju), ki s sabo nosi vse slabo, naj bi se začelo novo življenje. Nasilje nad 'grešnim kozlom' naj bi bilo poslednje, očiščevalno nasilje (Hribar 1998).

Onesnaženost posocialističnih družb izhaja iz položaja državljana v socialistični družbi, ko je bil žrtev sistema, ki ga je hkrati prisilil v sodelovanje z njim proti njegovi volji (Zidar 1996). Ta moralna nečistot je posamezniku ostala tudi po propadu totalitarnega režima. V družbi, ki je 'okužena' s takšnim bremenim totalitarne preteklosti, ki sega vse do posameznika, je izredno težko vzpostaviti demokratično kulturo in zaupanje. Zato so dekomunizacijski procesi posegli tudi na polje moralnega očiščenja družbe, ki je pomemben vidik lustracije (Zidar 1996).

2.1 Lustracija in dekomunizacija

Kot smo že omenili v uvodu, je po spremembi režimov v Srednji in Vzhodni Evropi prišli do zahtev po soočenju s preteklostjo, "popravi krivic neštetim žrtvam komunizma" (Zidar 1996) in kaznovanju odgovornih, ter do zavedanja potrebe po očiščenju družbe bremena preteklosti. Ukrepe, s katerimi so države želele uresničiti navedene cilje, označujemo s terminom dekomunizacija (Zidar 1996).

Za tem terminom se, poleg formalne spremembe režima, skrivajo tri vrste ukrepov:

- *Uvedba zgodovinskih komisij, za preiskovanje kaznivih dejanj iz preteklosti in za ugotavljanje, na kakšen način je prejšnji režim družbo prežl ter jo nadzoroval;*
- *izpeljava kazenskih postopkov za kazniva dejanja, storjena v prejšnjem režimu in*
- *preverjanje ter diskvalifikacija, s katero naj bi odstranili nosilce prejšnjega sistema in kršilce človekovih pravic z vplivnih družbenih položajev (Zidar 1996, 9).*

David (2009) sem prišteva tudi vrnitev nacionaliziranega premoženja prvotnim lastnikom. Ob sami zamenjavi režima, torej uvedbi demokratičnega političnega sistema, in kazenskih postopkov za morebitna kriminalna dejanja, ki se osredotočajo na praktične vidike spremembe režima, dekomunizacijo sestavljajo tudi drugi ukrepi. Te ukrepe, ki so usmerjeni k reviziji preteklosti, soočanju s preteklostjo, popravi krivic, ki jih je zagrešil nedemokratični režim in odpravi nedemokratičnih vplivov v novem režimu, imenujemo s skupnim imenom lustracija. Lustracija je, kot vidimo, podpomenka pojma dekomunizacija, oziroma predstavlja le del dekomunizacijskega procesa. Za izvajanje lustracije so države ustanovljale različna telesa za ugotavljanje resnice, reparacijske komisije, lustracijske in diskvalifikacijske sisteme ter 'diplomacijo opravičevanja' (David in Choi 2009).

2.2 Opredelitev lustracije

V kontekstu demokratizacije v Srednji in Vzhodni Evropi lahko zasledimo veliko definicij lustracije, ki se med seboj dopolnjujejo in jo opredeljujejo širše ali ožje. Stan (v Horne 2011) lustracijo opredeljuje preprosto kot "prepoved komunističnim funkcionarjem in pripadnikom ter sodelavcem tajne policije, da v pokomunistični politiki zasedajo javne funkcije in vplivne položaje". David (2003) se podobno oklepa institucionalne definicije in pravi, da je lustracija "specializirana oblika varnostnega preverjanja zaposlenih, ki regulira procese ugotavljanja, ali je oseba, ki opravlja javno funkcijo, delovala ali sodelovala z represivnim aparatom komunističnega režima" (David 2003, 188). Temu doda, da je vsebina vsakega lustracijskega zakona tudi del, ki govori o moralnem vidiku lustracije, o potrebi po moralnem očiščenju družbe (David 2004). Lavina (2009, 61) lustracijo definira kot proces, ki zariše moralno ločnico med žrtvami in sodelavci nedemokratičnega režima. Cynthia Horne (2011) gre korak naprej, saj moralno očiščenje vključi v osnovno definicijo lustracije. "Lustracija je dvojni proces. Proces, ki deluje na simbolnem in institucionalnem nivoju. Na simbolni ravni pomeni prelom s preteklostjo, na institucionalni pa spremembo delovanja javnih institucij" (Horne 2011, 413). Obstajajo pa tudi avtorji, ki diskvalifikacijske procese prepuščajo pravni stroki, v sklopu lustracije pa obravnavajo le moralne vidike lustracije in poudarjajo potrebo po doseganju družbene katarze. Czarnota (2005) meni, da lustracija ni dejanje povračilne ali maščevalne narave, prav tako ni v okviru lustracije potrebe po kakršnihkoli individualnih obsodbah, treba je le "doseči družbeno katarzo in izostriti moralno občutljivost" (Czarnota in drugi 2005, 178).

2.3 Dve komponenti lustracije

Lustracijo torej določata dva medsebojno povezana elementa: institucionalno očiščenje in psihološko-moralno očiščenje (Zidar 1996).

Psihološko-moralno očiščenje

Ta element izhaja iz dejstva, da je bil v socialističnem režimu državljani žrtev režima, prav tako pa tudi sostorilec pri njegovih dejanjih (Zidar 1996). Državljan je bil zaradi narave režima prisiljen v sodelovanje na idejni ravni.

Moralna nečistot družbe izvira iz narave totalitarnega režima, ki vsiljuje svojo ideologijo kot edino ustrezno. Sistem se ne zadovolji z nevtralnostjo, ampak od vsakogar pričakuje, da se odreče svoji identiteti v korist skupne identitete. Nekdanji češki predsednik Vaclav Havel, sicer pa oporečnik in borec za človekove pravice v nekdanji Češkoslovaški, je to poimenoval 'težnja po *avtototalitarnosti*'. S tem bi se državljani vpleteli v sistem in se udomačili v sprejemanju ideologije, neaktivnost in nesodelovanje pa dojemal kot nenormalno. (Havel v Zidar 1996, 92). Seveda ni bilo potrebe, da državljani v resnici sprejema ideologijo, potrebno je, da se obnaša, kot da jo sprejema in da shaja z dano situacijo. Že zaradi tega pa mora, kot nadalje ugotavlja Havel, živeti v laži. Posameznik ima sicer izbiro med 'življenjem v resnici' in 'življenjem v laži', a je prvo pomenilo upor proti sistemu, kar je oblast vseskozi preganjala. Zato je bilo sprejemanje sistema (torej življenje v laži, sodelovanje v anonimni množici neupora in pasivnega sprejemanja) najbolj preprosta in udobna pot. S tem dejanjem posameznik postane podpornik obstoja sistema in sostorilec pri dejanjih, ki jih je sistem zagrešil (Zidar 1996). Tako je posameznik postal moralno 'nečist' in se je zavedel: "Ker sem sodeloval v tem sistemu – denimo kot blagajnik osnovne organizacije, predsednik hišnega sveta, delegat delegacije za delegiranje delegatov, pisec članka o samoupravljanju – sem zanj soodgovoren in kriv. In če je ta sistem nedemokratičen in zločinski, sem nedemokratičen, krivičen in zločinski tudi jaz" (Pečjak 1997).

Po spremembi režima je 'moralna nečistost' ostala in tako je pri ljudeh, ki so se znebili pritiska nadzora in prisile prišlo do spoznanja, da s svojim pasivnim ravnanjem in nenasprotovanjem sistemu niso samo žrtve, ampak tudi sostorilci (Zidar 1996).

Tukaj se vračamo na antični pomen lustracije, ki vključuje žrtvovanje živali, ki naj bi absorbirale moralno nečistost preteklih ravnanj. Koga pa naj državljani v posocializmu 'žrtvujejo'? Tiste, ki so jih k sodelovanju prisili. "A ne zato, ker so nekdanji oblastniki najbolj pripravljeni za žrtvovanje ali odstranjevanje, temveč zato, ker so le-ti vladali nad ljudstvom, ga

zatirali, prisiljevali, da se je podrejal sistemu, pri vsem tem pa zagrešili mnogokatera hudodelstva in kršili pravice teh ljudi" (Zidar 1996, 95). Družba jih 'žrtvuje' tako, da nova demokratična oblast "javno in svečano (na primer v parlamentu, ki je najvišji zakonodajni organ v državi) obsodi in izpostavi ljudi, ki so zagrešili socialistični eksperiment" (Zidar 1996). S tem pride (kot pri antičnem žrtvovanju) do identifikacije posameznikove usode s splošno obsodbo totalitarnega režima, ki zajame tudi vse posamezne primere. "Množica ljudi se, z željo po lastni razbremenitvi, sooči s travmami preteklosti, podoživi predhodno trpljenje in, kar je morda najpomembnejše, spozna, da so bili za njihovo trpljenje odgovorni drugi in ne oni sami" (Zidar 1996, 95). Pomen tega katarzičnega učinka pa ni zgolj trenuten, saj se lahko ljudje, ki s sebe odvržejo breme preteklosti, lažje in hitreje vključijo v demokratični sistem (Zidar 1996).

Institucionalno očiščenje

Po definiciji Ustavnega sodišča RS je diskvalifikacija ukrep lustracije na institucionalnem nivoju, ki "izključuje od opravljanja funkcij oblasti v demokraciji osebe, ki zaradi svojega dela v organih prejšnjega režima zaradi kršenja človekovih pravic in temeljnih svoboščin ne morejo zagotoviti demokratičnega izvrševanja oblasti" (Ustavno sodišče RS 1994). Diskvalifikacijski ukrepi so temeljili na podlagi utemeljenih strahov in realnih možnosti, da nekdanji kršilci človekovih pravic na javnih položajih te pravice ponovno kršijo. Takšni strahovi so se kasneje v pregledih dokumentov tajnih služb tudi potrdile (Zidar 1996, 97). Diskvalifikacija je tako težnja po preprečitvi nevarnosti prevrata ali vrnitve v totalitarni sistem in poskus utrditve demokratičnega sistema.

Diskvalifikacijski predpisi ne nalagajo sankcij (na primer odpustitve), ampak delujejo v obratni smeri. Uvajajo namreč dodatne pogoje za opravljanje nekaterih javnih funkcij (Zidar 1996). Ti pogoji po navadi vključujejo omejitve glede nekdanjih pripadnikov represivnih organov bivših socialističnih sistemov, ljudi, ki so zasedali visoke položaje v komunističnih strankah ali kršili človekove pravice. Večina lustracijskih zakonov je za osebe, ki niso izpolnjevale dodatnih pogojev predvidevala neimenovanje na isto ali premestitev na nižje delovno mesto, poleg tega pa ji je bilo za določeno obdobje onemogočeno kandidiranje za javne funkcije (Zidar 1996, 98).

Diskvalifikacijska komponenta lustracije je sestavljena iz dveh vrst ukrepov. Osebe, ki so prepoznane kot potencialna grožnja demokratičnim procesom najprej odstrani iz javne

funkcije, poleg tega pa jim v z zakonom določenem roku prepove te funkcije ponovno zasesti (Zidar 1996).

2.4 Argumenti za in proti lustraciji

"Da" za lustracijo

Prvi argument zagovornikov lustracije (predvsem vidik varnostnega preverjanja in diskvalifikacije) je nevarnost spodkopavanja tranzicije, če vplivni uradniki ostanejo na položajih. To je lahko posledica politične motivacije ali celo neustrezne kvalificiranosti (na primer, utečenost v plansko gospodarstvo, ki onemogoča razvoj tržnega gospodarstva). Prevetritev birokratskega aparata pa pomeni institucionalni prelom s preteklostjo in možnost zagona novih, demokratičnih institucij (Horne 2011).

Naslednji argument za lustracijo je povezan z zaupanjem v demokratične institucije in s tem v demokratični sistem. "Če bi uradniki, sodelavci tajne policije ali politični aparatčiki ostali na svojih položajih, bi lahko tudi v prihodnje uživali določene nepravične privilegije" (David 2003, 398), kar bi negativno vplivalo na zaupanje v demokracijo.

Tretji argument v prid lustraciji pa je simbolni pomen soočanja s preteklostjo in sprave. Zagovorniki lustracije pogosto poudarjajo pomen ugotavljanja zgodovinske resnice, obsodbe nedemokratičnega režima, priznanja krivic in (tudi individualne) sprave s preteklostjo, ter sprave žrtev kršitev človekovih pravic s svojimi rablji (Horne 2011; Zidar 1996).

"Ne" lustraciji

Posner in Vermeule (v Horne 2011) sta prepričana, da lustracija in vsakršni povračilni ukrepi negativno vplivajo na razvoj demokratičnih institucij in tržnega gospodarstva. To izvira iz načina preverjanja kandidatov za javne funkcije, možnosti politične manipulacije in cele vrste pravnih dilem, ki spremljajo lustracijske ukrepe. Zadnjim bomo, zaradi specifičnosti in pravne narave problema, posvetili poseben razdelek v tem podpoglavju.

Prvi problem, ki ga vidi Hornova (2011) je dejstvo, da preverjanje temelji na podatkih iz dosjejev tajne policije, ki so edini vir identificiranja mreže ovaduhov in sodelavcev totalitarnega režima. Za te arhive pa se je v mnogih primerih izkazalo, da niso najbolj zanesljivi, oziroma da je pri oblikovanju profilov prihajalo do zlorab. Tako je v arhivih obstajalo veliko 'ovaduhov', ki to sploh niso bili. Wiktor Osiatynski (v Gogala 1999) opisuje (lastni) primer mladega poljskega novinarja, ki ga je nek agent želel prepričati v sodelovanje. Ker je bilo novinarju po večkratnih obiskih in razgovorih dovolj, je v baru naglas povedal, da

'ga agent gnjavi'. Agent se mu ni neposredno maščeval, se mu je pa posredno. O sestankih je namreč pisal poročilo, v katerem je zapisal, da je mladi novinar v sodelovanje pristal. Osiatynski je tako dobil svoj dosje. Za poznavanje razlogov za določeno ureditev vprašanja lustracije je zato treba poznati tudi njeno zgodovinsko ozadje (Gogala 1999).

Še en močan argument proti lustraciji je nevarnost politične manipulacije, ki lahko spodkoplje cilje demokratične vladavine. Austin in Ellison (v Horne 2011) navajata primere, ko so politične stranke lustracijo zlorabile za obračun s političnimi nasprotniki in jih tako poskušale očrniti v javnosti. Nevarnost, ki je povezana s tem argumentom, je tudi izsiljevalski potencial nekoga, ki razpolaga s tajnimi arhivi (Kaminski in Nelpa v Horne 2011). Če državljani dobijo občutek, da je lustracija zreducirana na sredstvo političnega obračunavanja ali pa ga vodi zgolj žeja po maščevanju, to zelo slabo vpliva na zaupanje v demokratične procese (Horne 2011, 415). Nekdanji češki predsednik Vaclav Klaus pa odgovarja, da "lustracija ni usmerjena proti preteklosti, ampak proti prihodnosti. Če bi z njo hoteli kaznovati ali doseči maščevanje, bi jo zagotovo sprejeli že po novembrski (žametni, op. a.) revoluciji" (Klaus v Zidar 1996).

Pravni vidiki in dileme diskvalifikacije

Lustracija v nobenem primeru ni kazensko pravni ukrep, čigar namen bi bil kaznovanje. Zidar (1996) to dokazuje z vrsto analogij iz pravniške teorije, kljub temu pa lustracijski (predvsem diskvalifikacijski) ukrepi s seboj prinesejo dejanja, ki lahko imajo iz vidika prava vprašljive posledice. Med njimi se pojavljajo vprašanje retroaktivnosti, vprašanje uporabe arhivov tajne policije, vprašanje krivde zaradi pripadnosti oziroma kolektivne krivde in vprašanje odpusta z javnih položajev na podlagi političnega prepričanja (Zidar 1996). Večina navedenih vprašanj je zelo specifičnih. Temeljijo na pravnih načelih, ki pa za našo raziskavo niso pomembni. Zato bomo omenili le najbolj izstopajoče vprašanje, ki ima popolnoma konkretno osnovo in posledice.

Vprašanje retroaktivnosti, ki govori o tem, da ni kaznivega dejanja brez poprejšnjega zakona, se nanaša na dejstvo, da delovanje organov in posameznikov v totalitarnih sistemih ni bilo v nasprotju s takratnimi zakoni. Sodišče namreč ne more kaznovati posameznika za zločin, ki po tedanji zakonodaji ni bil zločin (Zidar 1996). Takšna dejanja, ki kršijo osnovna načela pravne države, bi lahko v javnosti upravičeno vzbudila nezaupanje v pravni sistem (Horne 2011).

Herman Schwartz (v Zidar 1996) to zavrača z argumentom, da kršitve totalitarnih sistemov posegajo širše, na polje temeljnih človekovih pravic. V vsakem primeru so bila veljavna

določila mednarodnih pogodb o spoštovanju človekovih pravic, katerih podpisnice so bile tudi
komunistične države (Schwartz v Zidar 1996).

3 Metodološki del

3.1 Raziskovalna vprašanja

Cilj naloge je raziskati in med seboj primerjati proces lustracije v dveh družbah. Proces, ki je imel v izhodišču enak cilj (očiščenje institucij in družbe bremena totalitarne preteklosti), je potekal v različnih družbenih okoliščinah. Poskušali bomo ugotoviti, kakšne so bile te okoliščine, v kolikšni meri so vplivale na izvajanje procesa in kakšen je učinek obeh procesov.

Vprašnji, ki se nam zdita zanimivi sta, katere družbene okoliščine so pripeljale do lustracije in njenih značilnosti in kakšne so realne družbene posledice uspešne ali neuspešne izvedbe lustracije v vzhodnih nemških deželah ter na Češkem in Slovaškem.

3.2 Hipotezi

H1: Do razlik v procesu lustracije v obeh državah je prišlo zaradi različnih prehodov v demokracijo po spremembni režima.

H2: Zaradi odsotnosti učinka katarze v nekdanji NDR ukrepi lustracije niso dosegli zelenih ciljev, v nekdanji Češkoslovaški pa so bili cilji lustracije doseženi.

3.3 Metodologija

Diplomska naloga je zastavljena kot primerjalna analiza procesa lustracije v NDR in na Češkoslovaškem, kjer nas najprej zanimajo podobnosti in razlike, ter relevantne družbene okoliščine, ki so lahko povzročile podobnosti in razlike v procesu lustracije. Pri tem se bomo osredotočili na značilnosti prehoda v demokracijo, institucionalne rešitve po spremembi režima in vlogo različnih akterjev v procesu konsolidacije demokracije.

Sledila bo analiza uspešnosti lustracije v nekdanjih NDR in Češkoslovaški. Analizo bomo opravili na podlagi doseganja štirih temeljnih ciljev lustracije. Podrobno bomo analizirali vsakega izmed ciljev in ugotovili, ali je bil dosežen. Tako bomo ugotovili, ali je bila lustracija uspešno izpeljana in v katerih segmentih je dosegla višjo stopnjo uspešnosti. Poskušali bomo tudi identificirati morebitne razloge za nedoseganje posameznega cilja lustracije.

Cilji lustracijskih procesov in kriteriji za presojanje uspešnosti lustracije

Na podlagi teoretskega dela lahko opredelimo cilje lustracijskih procesov. S tem se ne omejujemo na takojšnje učinke diskvalifikacijskih določil in pravil ravnanja z arhivi tajnih policij. Ti cilji so pomembni in jih vsekakor ne bomo zapostavili. Dodali jim bomo dolgoročne cilje, ki naj bi bili doseženi s pomočjo teh ukrepov in pa učinke moralnega, oziroma simbolnega dela lustracije.

Preprečevanje sodelavcem nedemokratskega režima, da zasedejo javne funkcije in uveljavitev minimalne pravičnosti je prvi neposredni cilj lustracije, ki ga zakonodajalci poskušajo doseči z izpeljavo diskvalifikacije. Minimalna pravičnost je koncept, ki se nanaša na ustvarjanje okolja, v katerem se odstranijo stari načini kadrovanja, ki so velikemu številu posameznikov preprečile dostop do javnih funkcij na podlagi političnih razlogov. Z uveljavitvijo minimalne pravičnosti so odpravljeni nepravilni kriteriji kadrovanja (David 2003). Za preverjanje uspešnosti tega cilja je potrebno preveriti, ali so vsi položaji, zajeti v kriterije za diskvalifikacijo dejansko 'očiščeni' neprimernih posameznikov, in ali so vse osebe, ki jim je bilo dokazano nedopustno sodelovanje v starem režimu, dejansko 'odstranjene' iz javnih funkcij (David 2003).

Razkritje resnice o delovanju režima je po odpravi cenzure v medijih postalo eno od vodil tranzicijske družbe (David 2003). Popolno razkritje delovanja režima pa je možno le z odpiranjem arhivov tajnih policij. Argumente zagovornikov odprtja arhivov povzema citat češkega podministra za notranje zadeve: "Prikrivanje vsebin tajnih arhivov odpira možnost za sum: Nekdo nekaj skriva ... Ampak bolje je vedeti in odpustiti, ko pa ne vdeti in živeti v dvomu ... Če želimo začeti znova in na drugačen način, moramo poznati vso resnico, ki je nad nami" (Ruml v David 2003).

Vzpostavitev zaupanja v institucije je eden od pomembnejših ciljev lustracije, saj ima neposreden vpliv na uspešnost konsolidacije demokracije. Če v družbi ni vzpostavljena demokratična politična kultura, med ljudmi pa ne vlada zaupanje v institucije, obstaja večja verjetnost, da se bodo pojavile težnje po manj demokratičnih institucijah. Ravno s pomočjo izvedbe lustracije so oblasti želele pokazati državljanom, da 'je nastopil nov način vladanja' (Horne 2011).

Zadnji cilj spada v moralni del lustracije. Doseganje katarze in sprava s preteklostjo je tisti cilj lustracije, ki ima morda največji učinek in najširše posledice, ko govorimo o celotni družbi (Zidar 1996). Sem spada soočanje posameznika z lastno vlogo v nedemokratskem sistemu,

soočanje žrtev režima s kršilci človekovih pravic, spoznanje resnice o delovanju režima in obsodba nedemokratskega delovanja, identifikacija glavnih krivcev za obstanek in vzdrževanje takšnega režima, zavedanje individualne in kolektivne vloge ljudstva, sprejemanje totalitarnega režima kot dela zgodovine svojega naroda, 'čist pogled' na preteklost in zmožnost pogleda v prihodnost (Zidar 1996). Iskali bomo podatke, ki razkrivajo stopnjo obremenjevanja današnje družbe s težavami preteklosti, kot na primer uporaba nedemokratskega režima za dnevnopolitična obračunavanja, razdeljenost družbe ali obstoj dvomov v levo usmerjene stranke.

Uporabljene raziskovalne metode in tehnike

V teoretskem delu smo uporabili temeljno literaturo iz področja demokratizacije, konsolidacije demokracije in lustracije. V analitičnem delu naloge se bomo opirali na analize in značilnosti lustracije, ki jim bomo dodali še analize javnomnenjskih raziskav ter družboslovna intervjuja z raziskovalcem dr. Johanom Töpferom iz Freie Universität Berlin in profesorjem politologije dr. Miroslavom Marešom iz Masarykova Univerzita.

4 Zgodovinsko ozadje

V tem poglavju bomo predstavili nedemokratsko naravo režimov v Nemški demokratični republiki in na Češkoslovaškem, ki vzpostavlja stanje, v katerem je potrebno očiščenje. V obeh državah je imela pomemben vpliv Sovjetska zveza, režima pa sta stabilnost zagotavljala s pomočjo delovanja tajne policije.

4.1 Zgodovina Nemcev in NDR

Denacifikacija – izkušnja očiščevalnih ukrepov

Po drugi svetovni vojni, ki jo je Nemčija izgubila, so z nemškim ozemljem upravljale zmagovalke vojne (ZDA, Velika Britanija, Francija in Sovjetska zveza), ki so se odločile, da bodo državo demokratizirale. Vendar so si zahodni zavezniki na eni, in SZ na drugi strani demokratizacijo razlagali na različne načine. Tako je hitro po koncu vojne prišlo do razdelitve Nemčije na dva dela, na dve državi (Prunk 2008).

Proces, ki je nameraval prodreti veliko globlje od nürnberških procesov, je imel elemente lustracije. Poleg kaznovanja prepoznavnih voditeljev nacistične ideologije in krvavih pobojev, so se odločili tudi za razpustitev nacistične stranke, razveljavitev nacističnih zakonov ter odstranitev vseh pomembnih nacistov iz javnih položajev (Zidar 1996). Prunk izpostavlja še eno pomembno pridobitev potsdamske konference: "zavezniki so vzpostavili pomembno razliko med nacionalsocializmom in nemškim ljudstvom in govorili o tem, da je treba nemško ljudstvo pripraviti za prenovno življenje na demokratični in miroljubni osnovi" (Prunk 2008, 427). Voditelji so se torej zavedali pomena soočenja s preteklostjo in družbene katarze za demokratično prihodnost nemškega naroda.

Denacifikacijo so sovjetske sile razumele po svoje. Izvajale so temeljito družbeno revolucijo ter demontažo sistema in gospodarstva. Deklarirani nacisti, ki so se pod novo oblastjo vedli pohlevno, so dobili položaje v novem (totalitarnem) sistemu. Denacifikacija torej ni dosegla ciljev, ki so si jih zadali zahodni zavezniki (Prunk 2008).

V kasnejši ZRN so zavezniki denacifikacijo izvajali različno intenzivno. Britanci so se bolj posvečali ekonomski obnovi in gospodarskemu napredku, Američani pa so se denacifikacije lotili zelo temeljito in sistematično (Zidar 1996). Dokaj hitro jim je uspelo identificirati veliko število javnih uslužbencev, ki so spadali v eno od 'nedopustnih' kategorij, in jih odpustili iz

javnih služb, nekatere so celo aretirali. Kmalu je številka presegla 100.000 ljudi. To je izzvalo odpor Nemcev, saj je tako drastično krčenje zaposlenih v javni upravi povzročilo zastoj v delovanju države. Ker so Američani denacifikacijo zastavili zelo široko, se je hitro izkazalo, da je v Nemčiji ostalo malo ljudi, ki bi lahko zasedli položaje v javni upravi in v gospodarstvu. To je oteževalo demokratične procese in obnovitev gospodarstva, zato so se nemški voditelji procesom vedno bolj upirali. Američani so tako bili nekako prisiljeni denacifikacijo prepustiti v izvajanje Nemcem samim (Zidar 1996). Za ta korak so se odločili tudi zaradi nevarnosti odpora v širši družbi, če bi jo izvajali tujci, 'denacificiranci' pa bi postali narodni junaki (Zidar 1996).

Nemci so se denacifikacije lotili s podobnim zagonom kot pred njimi Američani, vendar so zaradi ogromnega števila ljudi, ki jih je bilo potrebno obravnavati, proces zelo poenostavili in pospešili. Kot neprimerne za opravljanje javnih služb so prepoznali samo zelo očitne primere, večino ljudi, ki so imeli vprašljivo vlogo v preteklem režimu, pa so 'oprostili'. Tako se je med ljudmi prijela fraza 'sem denacificiran', kar je pomenilo, da je njegovo ime oprano. Takšno dožemanje kaže, da denacifikacija med ljudmi ni dosegla pravega učinka, niti niso povsem razumeli njenega namena (Zidar 1996).

Vseskozi je bilo glavno vprašanje denacifikacije, kdo so tisti ljudje, ki jim je treba zaradi sodelovanja v nacistični stranki prepovedati sodelovanje v javnem življenju. To je isto vprašanje, kot se pojavlja v vseh posocialističnih družbah, ki so se odločile za izvajanje lustracije. Zidar (1996, 80) tako sklepa, da je denacifikacija tisti ukrep, po katerem se zgleduje lustracija.

Nemška demokratična republika

Medtem ko so tri okupacijske cone pod zahodno upravo postopoma gradile skupno prihodnost, se je v sovjetski coni krepila Enotna socialistična stranka Nemčije (SED), ki je bila pod močnim nadzorom Moskve in je kmalu v svoje roke prevzela popolno politično oblast. Leta 1949 je bila v sovjetski okupacijski coni ustanovljena Nemška demokratična republika (NDR) (Ninkovich 1988). Sledili so ostri protesti s strani zahodnih zaveznikov, ki niso sprejemali nobenih enostranskih odločitev o prihodnosti nemške države (Crampton 1997).

NDR je delovala kot policijska država, SED pa je svojo oblast vzdrževala s pomočjo ostre represije. V sedemdesetih letih se je znotraj SED sicer pojavila struja, ki je zahtevala omilitev represije in predlagala demokratizacijo družbe (Ninkovich 1988). Kot odgovor na vse

glasnejše težnje po spremembah je SED sklenila, da je potrebno znotraj stranke ustrezno izobraziti mlade lojalne kadre, ki bodo zagotovili stabilen vodilni položaj SED v družbi. Branili so centraliziran sistem odločanja v državi in centralno vodeno gospodarstvo, poudarili pa pomen zvestobe SZ v zunanji politiki (Prunk 2008).

Stasi

Stasi, ministrstvo za državno varnost, je bil ena izmed najbolj osovraženih in strah zbujajočih institucij v NDR. Vzpostavljen je bil leta 1950, deloval pa je neprekinjeno do leta 1990. Stasi je znotraj NDR infiltriral svoje agente v vse družbene organizacije, v vse pore življenja, posegal pa je celo v intimne družinske odnose. Ob rednih agentih (približno 6000), je z organizacijo tako ali drugače sodelovalo skoraj dva milijona ljudi, ki je vodilo dosjeje šestih milijonov državljanov (Britannica Online 2012).

Poleg delovanja doma je imel Stasi zelo dobro organizirano tudi tujo vohunko mrežo, ki je delovala predvsem v ZRN, povezan pa je bil tudi z nekaterimi mednarodnimi terorističnimi organizacijami, in poskrbela za številne mednarodne incidente, tudi v ZRN (Britannica Online 2012).

Reunifikacija Nemčije

Konec komunističnega režima v NDR se je začel napovedovati avgusta 1989, ko je na tisoče državljanov, ki so bili na počitnicah na Madžarskem in Češkoslovaškem, prek tamkajšnjih zahodnih veleposlaništev prebeglo v ZRN. Temu so sledile množične demonstracije, na katerih so ljudje sporočali, da so oni tisto ljudstvo, na katerega se sklicuje oblast, kar je privedlo do porušenia berlinskega zidu (Prunk 2000, 49).

Dogodkom jeseni 1989 so sledile prve večstrankarske volitve, na katerih je zmagala koalicija krščanskih in socialnih demokratov, komunisti so bili poraženi. V obeh nemških državah se je razplamtelo gibanje za združitev. Združitev Nemčije so podpirale ZDA; Velika Britanija in Francija sta ji sprva nasprotovali, saj sta se bali premočne združene Nemčije. Do združitve je nato vseeno prišlo 3. decembra 1990, ko se je pravni red ZRN enostavno razširil na dežele nekdanje NDR (Prunk 2008, 469).

4.2 Zgodovina Čehov, Slovakov in Češkoslovaške

Obdobje komunizma na Češkoslovaškem

Po koncu druge svetovne vojne so Čehi in Slovaki želeli vzpostaviti Češkoslovaško v okviru meja pred letom 1938 in obnoviti demokracijo. Vendar so na volitvah 1946 zmagali

komunisti, ki so z nekaj manevri čez noč postali edina organizirana politična skupina v državi. V večini so obvladovali novo češkoslovaško vlado pod vodstvom Gottwalda, ki je med vojno deloval v Moskvi. Kmalu so sprejeli ustavo, ki je Češkoslovaško razglasila za ljudsko republiko (Prunk 2008). SZ je leta 1949 v Prago poslala svoje svetovalce, da bi pomagali češkoslovaški komunistični partiji. Kmalu zatem so se po vsej državi začele čistke; najprej v vojski, katoliški cerkvi, politiki. Vsega skupaj je bilo usmrčenih 180 političnih nasprotnikov režima (Crampton 1997).

Država je delovala na nedemokratskih temeljih, z visoko stopnjo partijskega vpliva in s spornimi policijskimi aktivnostmi (Prunk 2008). Da bi zadovoljili vse glasnejše družbene skupine in pomirili nezadovoljne Slovake, so komunisti leta 1968 na čelo partije postavili mladega slovaškega politika, Aleksandra Dubčka. Ta je sestavil Akcijski načrt, ki je zagotovil spoštovanje človekovih pravic in delitev oblasti z neodvisnim sodstvom. Posledica liberalnega gibanja, poimenovanega *praška pomlad*, je bil porast nepartijskih političnih skupin in mladinskih klubov ter združevanje nekdanjih političnih zapornikov (Prunk 2008).

SZ je v odgovor poslala svoje čete, Dubčka in še nekaj vodilnih mož pa ugrabila in odpeljala v Moskvo. Trda komunistična struja je uveljavila sistem delne suverenosti, saj je Moskva izvajala stalni nadzor nad dogajanjem v državi. Partija je obnovila politično represijo in partijski nadzor nad vsemi družbenimi sferami. Uvedena je bila stroga cenzura medijev, s političnimi procesi pa so uspeli preprečevati kakršnekoli poskuse intelektualne kritike oblasti (Crampton 1997).

StB (stalna bespečnost)

Med letoma 1945 in 1990 je nepretrgoma delovala tajna policija, imenovana *Stalna Bespečnost* (StB). Nadzor nad tajno policijo je imela komunistična partija Češkoslovaške, njena naloga pa je bila izvajanje obveščevalnih in protiobveščevalnih dejavnosti ter odkrivanje in preprečevanje vsakršnih protikomunističnih aktivnosti v državi. Agenti so se posluževali grozovitih tehnik mučenja, zastrupljanja, ugrabitev in izsiljevanja. Nenehno so nadzirali 'sumljive' posameznike, jih zasledovali, pregledovali njihovo pošto, prisluškovali telefonskim pogovorom, nadzirali njihove domove in izvajali hišne preiskave (Crampton 1997).

Žametna revolucija, padec komunizma in ustanovitev dveh držav

Intenziven obrat se je začel oktobra 1989, ko se je v praško veleposlaništvo ZRN zgrnilo več tisoč državljanov DDR in zahtevalo pravico do odhoda v ZRN. Češkoslovaška vlada jim je po

krajšem oklevanju ustregla, toda množičnih domačih demonstracij ni mogla več miriti, kljub odločnemu policijskemu posredovanju. Po nekajdnevni demonstraciji je morala vlada pristati na svobodne predsedniške volitve, kamor je bil izvoljen disident Vaclav Havel, kar je pomenilo spremembo sistema, saj je temu sledilo imenovanje nekomunistične vlade (Prunk 2000, 48).

V novi državi so se pokazale številne težave, podedovane iz prejšnjega režima. Zaradi velikih razlik med obema skupnostima ni bilo mogoče sestaviti močne federalne vlade. Po odstopu Havla se ni ponudil noben resni kandidat za mesto predsednika skupne države, močno simbolno osebnost, ki bi držala državo skupaj. Češkoslovaške enotnosti je bilo konec in sledila je ustanovitev dveh držav. 1. januarja 1993 sta tako zaživele samostojni in neodvisni državi Češka in Slovaška (Prunk 2000).

5 Lustracija v nekdanji Nemški demokratični republiki

V NDR se po padcu totalitarnega režima ni veliko govorilo o lustraciji. Ker je *Združitvena pogodba* že 2. oktobra 1990 ozemlja NDR priključila ZRN, za to niti ni bilo veliko časa. Vsi lustracijski ukrepi (predvsem diskvalifikacijski) so bili izpeljani v okviru ZRN (Zidar 1996).

5.1 Zvezna republika Nemčija

Lustracija v vzhodni Nemčiji je zaradi priključitve ZRN potekala zelo specifično, predvsem pa drugače kot v ostalih državah srednje in vzhodne Evrope. Po reunifikaciji je NDR prenehala obstajati, na njeno ozemlje pa se je razširil pravni red ZRN. Tudi institucije NDR so prenehale obstajati, nadomestile so jih institucije ZRN. Bivše uradnike iz NDR so preprosto nadomestili uradniki iz ZRN (Zidar 1996). Skupaj z vsemi temi ukrepi ter z demokracijo in pravnim redom, so zahodni Nemci na vzhod pripeljali lustracijo in jo tudi izvajali (Zidar 1996).

Nemci so lustracijo izvajali na podlagi vsebine številnih regionalnih in lokalnih predpisov, na zvezni ravni pa na podlagi treh zakonov: *Združitvene pogodbe*, *Zakona o poslancih* in *Zakona o arhivih Stasi* (Zidar 1996). Lustracija v vzhodni Nemčiji je potekala skoraj izključno na nivoju institucionalnega očiščenja, uperjena pa je bila predvsem proti pripadnikom in sodelavcem Stasi ter članom SED (Zidar 1996).

Združitvena pogodba

Temeljni določbi, ki omogočata diskvalifikacijo, sta instituta redne in izredne odpovedi v javni upravi. Redna odpoved je možna v treh primerih: "ko delojemalec zaradi pomanjkanja potreb ni več potreben, ko je dosedanje delovno mesto ukinjeno ali ko delojemalec zaradi pomanjkljivih strokovnih kvalifikacij ali osebnih sposobnosti ne ustreza zahtevam" (Zidar 1996, 154). Odstranitev sodelavcev preteklega režima omogoča predvsem kategorija pomanjkljivih osebnih sposobnosti, saj zajema tudi pomanjkljive politične sposobnosti (Zidar 1996). Sicer pa mora biti odpoved na podlagi te določbe utemeljena s konkretnimi dejanji, ki bi utemeljeno nakazovala ponovitveno nevarnost v prihodnosti.

Pogoji za izredno odpoved (navedeni v Prilogi B) so veliko bolj primerljivi z lustracijo v ostalih posocialističnih državah, kljub temu pa so se jim oblasti uspešno izognile s tem, ko so

večino primerov prenehanja delovnega razmerja utemeljevali s tehničnimi in ekonomskimi razlogi (Offe v Zidar 1996).

Združitvena pogodba uvaja tudi podaljšanje zastaralnih rokov za zločine zagrešene v preteklem režimu, ki jih NDR iz političnih razlogov ni preganjala (Appel 2005).

Diskvalifikacijska določila v *Združitveni pogodbi* so imela petnajstletno dobo veljavnosti. 31. december 2006 je bil dan, ko ni bilo več dovoljeno uporabljati vsebine arhivov Stasi za preverjanje zaposlenih v javni upravi (Crossley-Frolick 2010).

Zakon o arhivih Stasi

Diskvalifikacijske določbe iz *Združitvene pogodbe*, ki se nanašajo na sodelavce Stasi, ne bi mogle zaživeti v praksi, če ne bi poseben zakon omogočal vpogleda v tajne arhive. *Zakon o arhivih Stasi* ureja dostop do informacij v arhivih, ki jih dobi v upravljanje Zvezni urad za upravljanje z arhivi Stasi. Dosjeji vsebujejo informacije o posameznikih, ki so bili nadzorovani, in informacije o osebah, ki so nadzorovale in ovajale Stasiju. Za podporo diskvalifikaciji so bile pomembne informacije o posameznikih, ki so opravljali nadzor (Zidar 1996).

Zakon o poslancih

Zvezni *Zakon o poslancih*, ki vsebuje tudi diskvalifikacijska določila, je bil sprejet januarja 1992, po tem, ko so med poslanci našli veliko nekdanjih vohunov Stasi. Ker v določilih *Združitvene pogodbe* zvezni poslanci niso zajeti, so bile določbe o preverjanju poslancev dodane v poslanski zakon (Zidar 1996).

5.2 Okoliščine sprejemanja lustracijske zakonodaje

Ker je lustracijska zakonodaja (diskvalifikacijska določila) del *Združitvene pogodbe*, je nekoliko težje natančno oceniti, katere politične skupine so lustracijo v sklopu tako obsežnega dokumenta predlagale in podprle, katere pa so ji nasprotovale.

Jochen Töpfer (2012) pravi, da je lustracijsko zakonodajo predlagala zahodnonemška politična elita, ki je zahtevala 'čiščenje javnega sektorja na Vzhodu'. Lustraciji je nasprotovala nekdanja SED, ki se preobrazila v današnjo stranko 'Die Linke' (Levica, op. a.). Stranka je nasprotovala selektivnemu čiščenju (samo na vzhodu); v svojih vrstah, predvsem na vrhu, pa je sama izpeljala zamenjave.

Na volitvah 1990 v NDR so 80 % podpore dobile stranke, ki so podpirale združitev z ZRN. Pogajanja je na strani NDR vodil Lothar de Maziere, zadnji predsednik vlade NDR ter prvi in edini voditelj te države, ki je bil kadarkoli demokratično izvoljen. Na čelo vlade je prišel kot vodja 'Zavezništva za Nemčijo', ki je bilo vodeno s strani zahodnonemške CDU. Maziere je sodeloval v pogajanjih o *Združitveni pogodbi*, nato pa se je umaknil iz javnosti, glavno vlogo na čelu združene države pa je prevzel Helmut Kohl (Bruce 2008).

5.3 Učinki izvajanja lustracije

Na podlagi podaljšanja zastaralnih rokov je bilo veliko ljudi podvrženih preiskavam in sodnim procesom. Od 23.000 primerov jih je do leta 2000, ko so potekli podaljšani zastaralni roki, 16.494 dočakalo sodni epilog. Ti primeri so vključevali uboje na meji, mučenje, ugrabitve, nečloveško ravnanje z zaporniki ter dopingiranje športnikov (Bruce 2008).

Zelo težko pa je natančno oceniti, koliko Nemcev je izgubilo službo zaradi povezave s Stasi. Leta 1996 so ocenjevali, da med 60.000 in 100.000. Raziskava leta 1999, opravljena na šestnajstih ministrstvih, je pokazala, da je službo izgubilo med 3–18 % zaposlenih v organizacijah pod različnimi ministrstvi (Bruce 2008). Sicer pa je bilo že v prvih mesecih izvajanja lustracije na polletno čakanje poslanih četrto milijona delavcev. Če po šestih mesecih niso bili poklicani nazaj, jim je delovno razmerje samodejno prenehalo. Tako je bil velik delež lustracije opravljen na drugačni uradni podlagi, politične čistke pa prikriti (Zidar 1996, 155). Očiščevali ukrepi so ostro posegli tudi v izobraževanje in v šolski sistem. Samo na Saškem je 13.500 učiteljev izgubilo službo, kar je predstavljalo kar četrto vseh učiteljev v deželi (Appel 2005). Obsežna diskvalifikacija je za seboj pustila povečanje brezposelnosti v vzhodnih deželah, kar je privedlo do poslabšanja odnosov med vzhodom in zahodom (Appel 2005).

Izvajanje diskvalifikacijskih določil *Združitvene pogodbe* ni bilo centralizirano, ampak je bilo prepuščeno v izvajanje posameznim deželam. Zaradi pomanjkanja centralne koordinacije je prihajalo do različnih interpretacij zakona in posledično do velikih razlik glede učinkov med posameznimi deželami (Crossley-Frolick 2010). Deželi Brandenburg in Meclenburg-Predpomorjanska sta imeli sloves zelo striktnih izvajalk diskvalifikacije z visokim številom odpuščenih uslužbencev v javni upravi, Berlin in Saška-Anhalt pa sta veljali za nekoliko zmernejši (Crossley-Frolick 2010).

Pri izvajanju lustracije je bilo možno opaziti tudi nihanja, odvisna od državne politike. Vzhodna Nemčija je bila podvržena bolj rigoroznemu izvajanju lustracije, ko so zvezno vlado

vodile desne stranke (CDU in FDP), in bolj sproščeni obravnavi po letu 1994, ko je vlado vodila leva SPD. Po letu 1995 so vse vzhodne dežele, kjer je bila na oblasti SPD, omilile izvajanje lustracije (Crossley-Frolick 2010).

6 Lustracija v nekdanji Češkoslovaški

"Imeli smo svobodne volitve ... Izvolili smo svobodni parlament, imamo svobodni tisk, imamo demokratično vlado. Ampak vseeno še vedno obstajajo in delujejo močne strukture starega režima. /.../ Stara birokracija deluje na vseh nivojih in onemogoča normalno demokratično življenje" (Havel 1990 v Horne 2009). Tako je češkoslovaški predsednik opisal razmere po prvih demokratičnih volitvah. Člani vlade so se vse bolj zavedali, kako omejeni so v svojem delovanju, ko obstajajo strukture starega režima, ki sistematično rušijo demokratični napredek. Tako so se znotraj ministrstev že v začetku leta 1990 začela preverjanja osebja, ki jih je izvajalo notranje ministrstvo. Pred volitvami 1990 so nato vse stranke preverile svoje kandidate, niso pa bile primorane ukrepati, če so odkrile povezo kandidatov s tajno policijo (Zidar 1996).

Izkazalo se je, da potrebnemu procesu preverjanja manjka ustrezen pravni okvir, dogajanja leta 1990 pa se je prijela oznaka 'divja lustracija' (Blažek 2006). Januarja 1991 je zvezni parlament sprejel resolucijo, ki je odredila preverjanje poslancev zveznega parlamenta, ministrov in njihovih namestnikov ter uslužbencev v uradih predsednika vlade, države in zveznega parlamenta. Osebe, ki bi jih identificirali kot sodelavce tajne policije, bi imele možnost, da se umaknejo s položajev, sicer bi javno objavili njihova imena (Zidar 1996). Preverjanje je izvajala posebna parlamentarna komisija, ki je ugotovila, da je 12 poslancev zveznega parlamenta sodelovalo s tajno policijo. Vendar nihče od teh poslancev ni želel odstopiti, pravne podlage za njihovo razrešitev pa ni bilo (Zidar 1996).

Lustracijski zakon

4. oktobra 1991 je zvezni parlament sprejel *Lustracijski zakon*. Zakon je uvedel petletno dobo veljavnosti lustracije, vsebuje pa natančne opredelitve položajev v novem režimu, ki zahtevajo preverjanje in razpon položajev v komunističnem režimu, ki padejo pod lustracijo (Priloga C). Okoliščine, ki se nanašajo na članstvo v StB ali na sodelovanje z njo (kategorije a, b in c v Prilogi C), posamezniki dokazujejo s *potrdilom*, ki ga izda notranje ministrstvo. To *potrdilo* služi kot dokazilo, ali je posameznik sodeloval s tajno policijo ali ne (Zidar 1996).

Kategorije d, e, f, g in h (Priloga C), ki se nanašajo na delovanje v organih komunistične stranke in milice ali idejne kolaboracije s totalitarnim režimom, je posameznik dokazoval s *častno izjavo*, ki je veljala za resnično, dokler ni bilo dokazano nasprotno (Zidar 1996).

Kritike Lustracijskega zakona

Zakon je takoj po sprejetju naletel na številne kritike, med drugim tudi s strani predsednika Václava Havla, ki je trdil, da zakon presega prvotno idejo in namen osnovnega vladnega predloga (David 2004). Havel je zakon sicer podpisal, čeprav je menil, da ta uvaja kolektivno krivdo, da temelji na predpostavki krivde ter da možnosti za pritožbo niso ustrezne. Havel, ki je parlamentu še na dan podpisa poslal predloge za izboljšanje zakona (Zidar 1996), pa ni bil edini iz vrha Češkoslovaške, ki z zakonom ni bil zadovoljen. Predsednik zveznega parlamenta Dubček (glavni akter praške pomladi) je podpis zakona zavrnil, zato ga je namesto njega podpisal podpredsednik Battek (David 2004).

Leta 1992 je Češkoslovaška prejela mnenje Sveta Evrope, ki je menil, da je zakon v nasprotju z Evropsko konvencijo o človekovih pravicah. Sporna je bila predvsem uvedba kolektivne krivde in kršitev načela domnevne nedolžnosti (Zidar 1996). Sporno je bilo tudi, da zakon omogoča diskvalifikacijo na podlagi tega, da je nekdo v obdobju 41 let zasedal neki položaj, ne glede na njegova dejanja ali stališča (David 2004).

Češkoslovaški sindikati so za mnenje poprosili tudi Mednarodno organizacijo dela (ILO), ki je kritizirala politična merila za zaposlovanje in predvsem neporocionalne zahteve za večino javnih položajev, torej preširok spekter položajev, ki so bili nedostopni za sodelavce starega režima (David 2004).

Razsodba ustavnega sodišča

Lustracijski zakon je obravnavalo tudi ustavno sodišče, ki je razveljavilo zakon v dveh delih: določila, ki se nanašajo na lustracijsko komisijo, in določila, ki se nanašajo na kategorijo zavestnih sodelavcev tajne policije (Zidar 1996). Nasprotniki *Lustracijskega zakona* z razsodbo sodišče niso bili zadovoljni, saj so zahtevali popolno razveljavitev zakona (Zidar 1996).

Sodišče se ni dotaknilo vprašanja, zakaj je oseba z vprašljivo preteklostjo neprimerna za delovno mesto, ki ne nudi priložnosti za teptanje tujih političnih ali človekovih pravic ali ki ni varnostno občutljivo (Sadurski 2003).

6.1 Češka

Po razpadu federacije in ustanovitvi samostojnih Češke in Slovaške, so Čehi nadaljevali z izvajanjem lustracije na podlagi *Lustracijskega zakona*. Še pred iztekom obdobja, v katerem naj bi se izvajala lustracija, so se Češki poslanci odločili za podaljšanje veljavnosti *Lustracijskega zakona*. Češki parlament je septembra 1995 sprejel amandma k zakonu, ki je podaljšal njegovo izvajanje do konca leta 2000, oktobra 2000 pa še enega, ki izvajanje zakona podaljšuje brez omejitve trajanja (David 2004).

Podaljšanju je v obeh primerih nasprotoval predsednik Vaclav Havel, ki se je spraševal, ali je več kot deset let po spremembi režima demokracija še vedno tako krhka, da jo ogroža nekdanji totalitarni sistem. Menil je, da je napočil čas, da ljudje sami prevzamejo odgovornost za ohranjanje demokratičnih vrednot in da je podaljšanje lustracijskega zakona slabo za državo (Zidar 1996).

Leta 2001 so nasprotniki lustracije še zadnjič poskusili s pomočjo češkega ustavnega sodišča umakniti *Lustracijski zakon*, a jim ponovno ni uspelo. Sodišče pa je v obrazložitvi pozvalo zakonodajalce, da pospešijo pripravo novega zakona o javni upravi (Blažek 2006).

Zakon o protipravnosti komunističnega sistema in o odporu proti njemu

Lustracija v institucionalnem delu je torej na Češkem delovala s polno paro, kmalu pa se je pojavila tudi potreba po moralni obsodbi režima. Julija 1993 je češki parlament sprejel *Zakon o protipravnosti komunističnega sistema in o odporu proti njemu* (Zidar 1996). Zakon je komunistični režim in stranko deklariral kot zločinska in kot kršilca človekovih pravic. Za soodgovorne kršitev človekovih pravic je razglasil tudi vse sodelavce komunističnega režima. Zakon je podaljšal tudi zastaralne roke zločinom iz prejšnjega režima, ki jih režim ni preganjal. Vsebuje pa tudi določbo o plačilu odškodnin državljanom, ki so bili kaznovani zaradi zagovarjanja človekovih pravic (Zidar 1996).

6.2 Slovaška

V nasprotju s Češko pa *Lustracijski zakon* ni bil izvajan na Slovaškem. Čeprav je bil formalno v veljavi do prvotno predvidenega roka, pa se v praksi ni izvajal (David 2003). Predsednik slovaške vlade Vladimir Mečiar je že pred razpadom federacije napovedal umik *Lustracijskega zakona* v neodvisni Slovaški. Umiku, do katerega naposled le ni prišlo, je nasprotovala večina Slovakov in nekatere močne politične stranke (Zidar 1996).

Slovaško ustavno sodišče je dvakrat presojalo skladnost *Lustracijskega zakona* s slovaško ustavo, a je obe pobudi zavrnilo (Zidar 1996).

Zakon o nemoralnosti in protipravnosti komunističnega sistema

Zakon je slovaški parlament sprejel februarja 1996, nato pa je marca še preglasoval veto predsednika Kovača (Zidar 1996). Slovaški zakon je skoraj identičen češkemu, a je nekoliko blažji v trditvah o naravi prejšnjega sistema. Komunistični sistem in stranka nista zločinska, ampak vredna moralne obsodbe. Tudi slovaški zakon je podaljšal zastaralne roke zločinom iz prejšnjega režima in odredil plačilo odškodnin kaznovanim borcem za človekove pravice (Zidar 1996).

Slovaški zakon se od češkega najbolj razlikuje v tem, da "slovaški zakon izrecno poudarja individualno odgovornost oseb, ki so zagrešili politično motivirana kazniva dejanja" (Zidar 1996, 149).

6.3 Okoliščine sprejemanja lustracijskih zakonov

Na Čecoslovaškem so bile politične sile, ki so zagovarjale lustracijo, močno zastopane v zveznem parlamentu, ki je užival visoko legitimnost za sprejem lustracijske zakonodaje (Kosař 2008). *Lustracijski zakon*, pripravljen pod okriljem zveznega vice premiera Pavla Rychetskega (Williams in drugi 2005), je bil v končni podobi veliko ostrejši, kot je bilo prvotno mišljeno, predvsem po zaslugi desno usmerjenih poslancev v zveznem parlamentu (Blažek 2006).

Kljub temu da načeloma velja predstava, da so desno usmerjeni politiki podpirali zakon, levo usmerjeni pa so mu nasprotovali, je na koncu zakon podprla zanimiva kombinacija različnih političnih strank (Blažek 2006). Desnosredinske frakcije Civilnega foruma, ki so pravzaprav kasneje oblikovale stranke, so bile sposobne pridobiti dovolj podpore za sprejem lustracijske zakonodaje. Tudi to je lahko razlog, da je Čecoslovaška, v nasprotju z ostalimi posocialističnimi državama, lustracijo uzakonila tako hitro (David 2003). Te stranke so tudi kasneje konstantno ohranjale večino v parlamentu, kar je omogočilo dvakratno podaljšanje izvajanja lustracije.

Civilni forum je bila druga najmočnejša parlamentarna skupina, najbližja predsedniku Havlu. Zasedali so samo 34 od 300 sedežev v zelo razdrobljenem zveznem parlamentu. Zagovorniki lustracije so sestavili krhko koalicijo, ki je stala za zakonom, kar jim je uspelo s spretno retoriko in kompromisno vključitvijo 100 amandmajev, ki so bili predlagani v 14 različnih

odborih. Zakon je na koncu podprlo 148 poslancev (zgolj 49,3 % vseh poslancev) iz 12 strank. Zakon je bil sprejet, ker je odsotnost 70 poslancev, ki so obstruirali glasovanje, znižalo potrebno večino za sprejetje zakona (Williams in drugi 2005).

Pomemben (politični) vidik sprejemanja in izvajanja lustracijske zakonodaje je po mnenju Wojciecha Sadurskega vloga češkoslovaškega ustavnega sodišča, ki je bilo izvoljeno z protikomunistično večino v parlamentu. Njegova sestava (in sestava njegovega naslednika češkega ustavnega sodišča), je zakonodajalcem pomenila zagotovilo, da Sodišče ne bo aktivno poseglo v lustracijo in dekomunizacijski sistem (Sadurski 2003). Vaclav Žak (1997) ima še ostrejšo stališče, saj meni, da je bil selekcijski kriterij za 'desnico' pri izbiri ustavnih sodnikov izrazito političen, vodilo pri sestavi ustavnega sodišča pa je bilo izključno neovirano izvajanje lustracije.

6.4 Učinki lustracije na Češkem in Slovaškem

Do novembra 1992 je bilo na Češkoslovaškem izdanih 168.928 *potrdil*, od tega jih je 11.363 potrjevalo sodelovanje s tajno policijo (David 2003). Do marca 2001 je bilo (po razpadu federacije so jih izdajali le še na Češkem) izdanih 345.000 *potrdil*, od katerih je bilo približno 5 % pozitivnih (Williams in drugi 2005).

Največji škandal, ki je spremljal izvajanje lustracije na Češkem, zadeval pa je tudi obdobje pred razpadom federacije, je izbruhnil leta 2001. Notranji minister Stanislav Gross je takrat razkril, da so v devetdesetih letih nezakonito izdali 150.000 negativnih *potrdil*, ki pa niso bila verodostojna. Vsa omenjena *potrdila* so bila nato preverjena, preiskava pa je identificirala 117 *potrdil*, ki niso bila ustrezna. Izdana so bila leta 1992 kot posledica 'neustreznega pregleda dokumentov'. Ta škandal je vrgel močno senco dvoma na izvajanje lustracije (Sadurski 2003).

Češka

Na Češkem je lustracija doprinesla k zmanjšanju napetosti na političnem prizorišču, ni jih pa popolnoma odpravila. Še vedno se dogajajo škandali, predvsem na podlagi uhajanja podatkov iz tajnih arhivov, ki vodijo do izsiljevanja. Problem je predvsem nezanesljivost teh podatkov (David 2003). Prvih nekaj mesecev po padcu prejšnjega režima na Češkoslovaškem, je imelo veliko ljudi namreč dostop do tajnih arhivov, med njimi veliko agentov tajne policije. Razmere so bile takšne, da je lahko skoraj vsakdo odkorakal z dosjejem v roki (David 2003) izvajalo pa se je tudi obsežno uničevanje dosjejev (Sadurski 2003).

Po sprejetju lustracije pa ni nobenih znanih primerov, ko bi totalitarna omrežja na Češkem zagrešila kakšno kršitev človekovih pravic (David 2003). Potem ko so z vodilnih položajev odstranili pripadnike totalitarne mašinerije, je bila grožnja demokraciji skoraj popolnoma nevtralizirana (David 2003).

Ukrep lustracije na Češkem pa ima tudi negativne plati in posledično tudi številne kritike ter nasprotnike. Eden od pomislekov je dejstvo, da je lustracijo velik del javnosti razumel kot ukrep, uperjen zgolj proti sodelavcem tajne policije. Pravzaprav je imel nanje proces veliko več vpliva, kot na nekatere politike, ki so bili redni uslužbenci režima (Blažek 2006).

Slovaška

Potem ko Slovaška ni izvajala lustracije, je bila državna oblast zlorabljena. Slovaška informacijska služba (SIS) je zaposlila veliko StB agentov, vključno z vodjo službe, Jaroslavom Svechoto. SIS je bila vpletena v številne incidente, ki so kršili osnovna načela demokracije. Nadzorovala je opozicijske stranke in politike, cerkve, sindikate ter novinarje, ki so bili kritični do predsednika vlade Vladimíra Mečiarja. Prav tako so organizirali ugrabitev sina predsednika Michala Kovača. Vse te naloge je izvajal skrivni 52. oddelek, ki je bil pod neposrednim nadzorom Svechote (David 2003).

Dogajanje na političnem prizorišču in v njegovem ozadju (delovanje podtalnih obveščevalnih mrež) je med letoma 1994 in 1998 privedlo do režima, ki so ga zahodne države nenehno kritizirale in označevale za poldemokratičnega (David 2003). Režim je vodila Mečiarjeva vlada, ki jo je poleg njegovega Gibanja za demokratično Slovaško sestavljala še skrajno desna Slovaška nacionalna stranka in radikalno levo Združenje delavcev Slovaške (Harris 2002). Na Slovaškem so se medsebojna obtoževanja nadaljevala tudi po Mečiarjevi dobi; ker lustracije niso izvajali, rešitve ni bilo na vidiku. Sicer pa obstajajo indikatorji, da na Slovaškem 'neformalne' lustracije ne izvajajo niti volivci, saj so na predsedniških volitvah 1999 v drugi krog izvolili dva kandidata, ki bi po *Lustracijskem zakonu* spadala v kategorijo neprimernih oseb (David 2003).

Situacija na Slovaškem je pokazala, da prekratko ali premehko izvajanje lustracije, ne more preprečiti povratnega vala v procesu demokratizacije. Potem ko je Slovaška opustila izvajanje lustracije, so nekdanji pripadniki tajne policije, ki so sodelovali s SIS, sodelovali v političnih in kriminalnih incidentih na Slovaškem in tudi v sosednjih državah (David 2003).

7 Podobnosti in razlike v procesu lustracije v izbranih državah

Analiza procesov lustracije je razkrila nekaj razlik in podobnosti. Najpomembnejša razlika je posledica specifičnega demokratičnega prehoda v NDR, ki je povezana z nemško reunifikacijo. NDR je bila 'priključena' ZRN, katere pravni red se je razširil na njeno ozemlje. Znotraj tega novega pravnega reda so zahodne politične elite izvajale lustracijo, ki so jo na terenu izvajali birokrati iz zahodne Nemčije. Izpeljali so lahko ostro lustracijo, ne da bi se soočili s problemi, ki bi nastali, če bi se lustracije po nemškem vzoru lotili v katerikoli drugi državi. Prva težava bi bila popolna blokada države zaradi pomanjkanja uradnikov. V ZRN pa je bilo dovolj birokratov, ki so preprosto zapolnili izpraznjena mesta v vzhodnonemški birokraciji (Zidar 1996). Naslednji pogoj, ki je omogočal ekspresno izpeljavo lustracije je petdesetletna demokratična tradicija. Uradniki, ki so v vzhodni Nemčiji izvajali lustracijo, so to počeli na demokratično utrjeni strokovni podlagi, medtem ko so se ostale posocialistične države srečevale s problemi razčiščevanja demokratičnih principov lustracije (Zidar 1996). Tretji razlog je dejstvo, da prebivalci vzhodnonemških dežel predstavljajo majhen del prebivalstva skupne države, ki na politične odločitve le težka vpliva. V vrhu državne politike je bilo prisotnih tudi manj vzhodnonemških politikov, ki zato niso predstavljali hude opozicije lustraciji. Na Češkoslovaškem pa je zvezni parlament sam napisal lustracijsko zakonodajo, vlada pa je proces sama izvajala in koordinirala (Zidar 1996).

Analiza učinkov lustracije (Priloga Č) nam prav tako razkriva podobnosti in razlike med državama.

Prvi cilj lustracije povzame Cynthia Horne (Horne 2011), ki je v svoji raziskavi ugotovila, da sta bili češkoslovaška in vzhodnonemška lustracija izmed vseh posocialističnih držav najbolj uspešni pri 'čiščenju' javnega sektorja (Horne 2011). Češkoslovaški zakon je bil najbolj sistematični primer diskvalifikacijskih ukrepov, ki je uvažal odstranitev sodelavcev tajne policije in članov komunistične stranke iz javnih položajev (Williams in drugi 2005). Kljub ožjemu obsegu diskvalifikacije v vzhodni Nemčiji pa je ukrep tudi tam zajel veliko ljudi, saj je Stasi deloval zelo globoko v vseh družbenih sferah (Appel 2005).

Na Slovaškem, kjer so izvajanje lustracije (na nivoju institucionalnega čiščenja) opustili, je prihajalo do močnih nedemokratičnih teženj in številnih (tudi mednarodnih) incidentov, v katere so bila vpletena stara omrežja vpliva in nekdanji pripadniki tajne policije. David

(David 2003) meni, da je na Češkem lustracija dosegla svoj namen, saj ni bilo nobenih kršitev človekovih pravic s strani starih omrežij, česar za Slovaško ne moremo trditi (David 2003). Töpfer (2012) pa meni, da je bilo institucionalno čiščenje v vzhodni Nemčiji uspešno, saj nekdanji agenti Stasi dejansko nimajo dostopa do vodilnih položajev v javni upravi.

Po reunifikaciji so Nemci dobili dostop do svojega dosjeja, splošnega dostopa do arhivov tajne policije pa v Nemčiji nikoli niso uzakonili (Appel 2005). Primarni namen delnega odprtja arhivov je možnost državljana, da oceni vpliv tajne policije na njegovo življenje (Bruce 2008). Na Češkem lahko prav tako vsak dostopa do svojega dosjeja v arhivu tajne policije, imena obveščevalcev pa so zatemnjena (David 2003). Vidimo lahko, da sta obe državi z arhivi ravnali na podoben način, in sicer zelo previdno. Ocenimo lahko tudi, da je bila ureditev tega področja v obeh primerih ustrezna. Omogočeno je bilo preverjanje povezanosti oseb s tajno policijo za potrebe diskvalifikacije in vpogled posameznikom v vsebino lastnega dosjeja, kljub temu pa je bila zavarovana pravica obveščevalcev do zasebnosti.

Glede vpliva izvajanja lustracije na odnos do demokracije in zaupanje v institucije lahko primerjamo le Češko in vzhodno Nemčijo, ki sta bili nenehno podvrženi izvajanju lustracije. Analiza podatkov (Priloga Č) omogoča nekatere zaključke. Češka je bila veliko uspešnejša, kot Nemčija. Odnos do demokracije se v vzhodni Nemčiji po uvedbi lustracije ni izboljšal. Češka pa ob izvajanju lustracije beleži boljše rezultate kot vzhodna Nemčija, pa tudi kot Slovaška, ki lustracije ni izpeljala. Iz tega lahko zaključimo, da je lustracija na Češkem pozitivno vplivala na odnos do demokracije in zaupanje v institucije, v vzhodni Nemčiji in na Slovaškem pa tega pozitivnega učinka ni bilo.

V vzhodni Nemčiji se danes pravzaprav nihče ne slepi o uspešnosti reunifikacije. Prav tako so še vedno opazne razlike med vzhodom in zahodom glede dojemanja in razumevanja NDR, ki jo zahodni Nemci lahkotno označujejo za državo terorja, ki ni imela v sebi ničesar, kar ne bi bilo gnilo in okuženo z ideologijo. Vzhodni Nemci imajo seveda drugačno mnenje, saj so ponosni na veliko stvari, ki so jih podedovali od nekdanje države in so boljše, kot na zahodu države (socialni sistem, predšolska vzgoja ...) (Žerjavič 2010). Vzhodni Nemci se glede reunifikacije počutijo opeharjene, v novi državi pa odrinjene in zapostavljene. V vrhu zvezne politike je vzhodnih politikov le za vzorec. Edina stranka, ki sprejema in zagovarja vrednote vzhoda so prenovljeni komunisti v stranki 'Die Linke' (Töpfer 2012). Stranka skupaj s socialnodemokratsko stranko vodi vlade v večini vzhodnih dežel. To razdeljenost odražajo

razlike v vrednotah med prebivalci obeh delov Nemčije. Medtem ko javnomnenjske raziskave beležijo primerljiv odnos do temeljnih elementov demokracije, pa obstajajo opazne razlike v odnosu do socialnih elementov (Hofferbert in Klingemann 2001). Velike razlike se kažejo tudi v odnosu do socializma. 75 % vzhodnih Nemcev se strinja, da je socializem dober na idejnem nivoju, a slabo izpeljan, medtem ko je zahodnih Nemcev, ki se strinjajo s to trditvijo manj kot 50 % (Campbell 2012).

Veliko nezadovoljstva pa med ljudmi v vzhodni Nemčiji vlada v zvezi z izpeljavo lustracije. Menijo sicer, da je bila lustracija potrebna in je bila uspešno izpeljana, a niso zadovoljni, da je bila izpeljana samo na vzhodu, saj naj bi bilo tudi v ZRN veliko agentov Stasi (Töpfer 2012). O jasnih pokazateljih sprave s preteklostjo torej ne moremo govoriti in evidentno je, da lustracija, kljub temu da je bila temeljita na institucionalnem področju, ni dosegla vseh želenih učinkov. Zidar (1996) celo meni, da v primeru nemškega procesa sploh ne moremo govoriti o lustraciji v polnem pomenu besede, ker proces ni vseboval elementov, ki bi pripeljali do katarze (Zidar 1996).

Če pogledamo Češkoslovaško, in kasneje obe ločeni državi, lahko ugotovimo, da je imela demokracija na Slovaškem velike težave v devetdesetih letih. Tajna služba in politični vrh se nista otresla vplivov starih omrežij, tako da o uspešni lustraciji tu v vsekakor ne moremo govoriti. Zato se bomo osredotočili na Češko, ki je, za razliko od Nemčije, poleg temeljitega čiščenja javnega sektorja v zakonodajo in prakso vnesla tudi moralni del lustracije. Na najvišjem nivoju je obsodila nedemokratični režim in njegove sodelavce, identificirala krivce za njegovo delovanje in obstoj, način njegovega delovanja in zločine starega režima.

Pomemben pokazatelj sprave s preteklostjo in čistega pogleda v prihodnost je današnja politična situacija na Češkem, kjer deluje edina socialnodemokratska stranka v Srednji in Vzhodni Evropi, ki ni povezana s komunizmom (Cabada 2012; Mareš 2012). Poleg te levo usmerjene stranke pa na Češkem deluje tudi Komunistična stranka, ki je vseskozi prisotna na češkem političnem prizorišču in se redno uvršča v parlament (Cabada 2012). Obstoj socialnodemokratske stranke, ki se ne sooča z nezaupanjem v svojo zvestobo demokraciji in pa nemoteno in konstruktivno delovanje komunistične stranke (Cabada 2012) v češki politiki pove veliko o stanju družbe na Češkem.

Na področju institucionalnega očiščenja (preprečevanje vplivov starega režima) in ureditve ravnanja z arhivi smo ugotovili, da sta bili obe državi uspešni pri uresničevanju ciljev. Če pogledamo cilje, ki zadevajo vplive lustracije na družbo, pa se nekoliko zaplete.

Za Slovaško lahko enostavno trdimo, da ni dosegla ciljev lustracije, ki se jim je z neizvajanjem *Lustracijskega zakona* praktično odpovedala. Češka, ki je lustracijo izvajala tudi po razpadu Čehoslovaške, ima danes konsolidirano demokracijo, raznoliko politično življenje in zrel pogled na preteklost. Glede stališč in odnosa do demokracije ter zaupanja v demokratične institucije so ujeli zahodno Nemčijo, ki ima več desetletno demokratično tradicijo. Tega pač ne moremo trditi za vzhodno Nemčijo, ki je bila prav tako podvržena izvajanju lustracije.

Češka je izpolnila vse cilje lustracije, ki smo jih identificirali. Nemčija, na drugi strani, pa vseh ciljev ni izpolnila, zmanjkal je prav element doseganja družbene katarze. Če dodamo še razlike in nasprotja med vzhodno in zahodno Nemčijo, lahko neuspešnim ciljem dodamo tudi vzpostavljanje zaupanja v demokracijo in demokratične institucije.

Zaključek

Na podlagi opravljene analize lahko ugotovimo, da so razlike med procesoma v obeh državah dejansko obstajale, bile pa so neposredna posledica razlik v načinu prehoda v demokracijo, saj je nemška reunifikacija odločilno prispevala k načinu, kako je lustracija potekala v vzhodnonemških deželah. Tako smo potrdili prvo hipotezo, ki je predvidevala, da so različne okoliščine prehoda v demokracijo privedle do različnega izvajanja lustracije. Nemška reunifikacija je ustvarila pogoje za temeljito in učinkovito izvajanje institucionalnega očiščenja, česar si (takrat še) Češkoslovaška ni mogla privoščiti.

V nadaljevanju smo ugotovili, da sta bili obe državi pri institucionalnem očiščenju precej temeljiti, kar je privedlo do uspešnega doseganja prvega cilja lustracije. Tudi glede ravnanja z arhivi tajnih policij sta bili obe državi uspešni, saj je vsebina arhivov služila kot podlaga za institucionalno čiščenje, osebni podatki posameznikov pa so bili ustrezno zavarovani.

Glede zaupanja v demokratične institucije smo za primerjavo vzeli zahodno Nemčijo (že prej konsolidirano demokracijo). Češka beleži podobno zaupanje kot zahodna Nemčija, vzhodna Nemčija in Slovaška pa zaostajata. Nižje zaupanje na Slovaškem pojasnimo z neizvajanjem lustracije, pojavi pa se vprašanje, zakaj prihaja do razlik med Češko in vzhodno Nemčijo, kjer so lustracijo nepretrgoma izvajali. Odgovor najdemo v analizi četrtega cilja, učinka katarze. V analizi smo namreč predstavili dokaze, da je češka družba doživela katarzo, medtem ko lustracija v vzhodni Nemčiji do tega ni privedla.

Zgoraj navedeno pomeni, da lahko drugo hipotezo potrdimo le delno. Lustracija v nekdanji NDR resnično ni dosegla ciljev, saj je izostal učinek katarze. Pri drugem delu hipoteze pa je potrebno upoštevati specifiko Češkoslovaške, saj je zaradi različnega izvajanja lustracije na Češkem in Slovaškem po razpadu federacije pri ugotavljanju uspešnost lustracije ne moremo obravnavati kot homogeno enoto.

Ob koncu lahko rečemo, da lustracija ni zadosten ukrep, ki bi brezpogojno nevtraliziral moč omrežij in zagotovil konsolidacijo demokracije (David 2003). Je občutljiv ukrep, ki se nekaterim upravičeno zdi pretiran ali nedemokratičen. Vendar so nekatere države dokazale, da se s pravim pristopom da doseči želene rezultate. Izvajanje lustracije na Češkem je imelo pozitiven vpliv na družbeno življenje, njeno neizvajanje na Slovaškem pa negativen vpliv na

politično življenje (David 2003). V primeru vzhodne Nemčije vidimo, da lustracijskih ukrepov ni moč izpeljati v naglici, pod prisilo in pod vodstvom 'tujcev', ki želijo počistiti s tujo preteklostjo. Lustracija je v prvi vrsti vendarle proces za soočanje z lastno preteklostjo.

Literatura

1. Appel, Hilary. 2005. Anti-Communist Justice and Founding the Post-Communist Order: Lustration and Restitution in Central Europe. *East European Politics & Societies* 19 (3): 379–405.
2. Beetham, David. 1994. Conditions for Democratic Consolidation. *Review of African Political Economy* 21 (60): 157–172.
3. Beyme, Klaus von. 1996. *Transition to Democracy in Eastern Europe*. London: Macmillan Press LTD.
4. Blažek, Petr. 2006. Transitions to Democracy and the "Lustration" Screening Process. V *Transformation: the Czech Experience*, ur. Petr Pithart, 173–180. Prague: People in Need with the support of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic.
5. Britannica Online. 2012. *Stasi*. Dostopno prek: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/563751/Stasi> (2. avgust 2012).
6. Bruce, Gary. 2008. Access to Secret Police Files, Justice, and Vetting in East Germany since 1989. *German Politics and Society* 26 (86): 82–111.
7. Cabada, Ladislav. 2012. *Anti-Communism in Czech Society and Politics after 2000: An Analysis of the Background and Development of the Phenomenon*. Praga: interno gradivo
8. Campbell, Ross. 2012. Values, trust and democracy in Germany: Still in search of 'inner unity'? *European Journal of Political Research* 51 (5): 646–670.
9. Crampton, R. J. 1997. *Eastern Europe in the Twentieth Century - And After*. London: Routledge.
10. Crossley-Frolick, Katy A. 2010. The Fate of Former East German Police in Reunified Germany, 1990–1996: The Dialectics of Inclusion and Exclusion. *Journal of Historical Sociology* 23 (2): 251–283.
11. Czarnota, Adam, Martin Krygier, in Wojciech Sadurski. 2005. *Rethinking the rule of law after communism*. Budapest, New York: Central European University Press.

12. David, Roman. 2003. Lustration Laws in Action: The Motives and Evaluation of Lustration Policy in the Czech Republic and Poland (1989–2001). *Law & Social Inquiry* 28 (2): 387–439.
13. — — — 2004. Transitional Injustice? Criteria for Conformity of Lustration to the Right to Political Expression. *Europe-Asia Studies* 56 (6): 789–812.
14. — — — in Susanne Y. P. Choi. 2009. Getting Even or Getting Equal? Retributive Desires and Transitional Justice. *Political Psychology* 30 (2): 161–192.
15. Diamond, Larry. 1996. *Civil-military relations and democracy*. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press.
16. Elster, Jon, Claus Offe in Ulrich Klaus Preuss. 1998. *Institutional design in post-communist societies : rebuilding the ship at sea*. Cambridge (UK); New York; Melbourne: Cambridge University Press.
17. Fink-Hafner, Danica. 2000. Teoretske premise proučevanja demokratičnih prehodov. V *Demokratični prehodi I: Slovenija v primerjavi s srednjeevropskimi postsocialističnimi državami*, ur. Danica Fink-Hafner in Miro Haček, 5–26. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
18. Gogala, Viljem. 1999. Ostri Čehi, zmerni Madžari, Romuni še nič : lustracija v Vzhodni Evropi. *Delo* 36–37 (26. junij).
19. Harris, Erika. 2002. *Nationalism and Democratisation: Politics of Slovakia and Slovenia*. Burlington: Ashgate Publishing Company.
20. Hofferbert, Richard I. in Hans-Dieter Klingemann. 2001. Democracy and Its Discontents in Post-Wall Germany. *International Political Science Review* 22 (4): 363–378.
21. Horne, Cynthia M. 2011. Assessing the Impact of Lustration on Trust in Public Institutions and National Government in Central and Eastern Europe. *Comparative Political Studies* 45 (4): 412–446.
22. Hribar, Tine. 1998. Lustracija in katarza, pomiritev in sprava. *Delo* 32 (14. februar).
23. Huntington, Samuel P. 1991. *The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
24. Kosař, David. 2008. Lustration and Lapse of Time. *European Constitutional Law Review* 4 (03): 460–487.
25. Kotar, Mirjam. 2000. Primerjalne študije konsolidacije demokracije. V *Demokratični prehodi I: Slovenija v primerjavi s srednjeevropskimi postsocialističnimi državami*, ur. Danica Fink-Hafner in Miro Haček, 27–42. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

26. Lavina, Stan. 2009. *Transitional justice in Eastern Europe and the former Soviet Union*. New York: Routledge.
27. Linz, Juan Jose in Alfred Stepan. 1996. *Problems of democratic transition and consolidation : Southern Europe, South America, and post-communist Europe*. Baltimore (MD); London: The Johns Hopkins University Press.
28. Mareš, Miroslav. 2012. Intervju z avtorjem. Ljubljana, 3. avgust.
29. Ninkovich, Frank A. 1988. *Germany and the United States: The Transformation of the German Question Since 1945*. Boston: Twayne Publishers Inc., U.S.
30. Pečjak, Vid. 1997. Izganjanje hudiča. *Razgledi : tako rekoč intelektualni tabloid* 5 (14. december).
31. Pridham, Geoffrey in Paul G. Lewis. 1996. *Stabilising fragile democracies : comparing new systems in southern and eastern Europe*. London; New York: Routledge.
32. Prunk, Janko. 2000. Tranzicijske poti v Sloveniji in srednjeevropskih državah letih 1989-1992/1993. V *Demokracijski prehodi I: Slovenija v primerjavi s srednjeevropskimi postsocialističnimi državami*, ur. Danica Fink-Hafner in Miro Haček, 43–58. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
33. – – – 2008. *Racionalistična civilizacija 1776–2000*. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba.
34. Sadurski, Wojciech. 2003. *"Decommunisation", "Lustration" and Constitutional Continuity: Dilemmas of Transitional Justice in Central Europe*. Badia Friesolana: European University Institute.
35. Schedler, Andreass. 1998. What is Democratic Consolidation? *Journal of Democracy* 9 (2): 91–107.
36. Töpfer, Jochen. 2012. Intervju z avtorjem. Ljubljana, 26. julij.
37. Ustavno sodišče RS. 1994. *Odločba Ustavnega sodišča RS št. U-I-83/94*. Dostopno prek: <http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/6A2DEE24745EC142C125717200280C51> (24. julij 2012).
38. Vlachova, Klara. 2001. The Legitimacy of Democracy and Trust in the Political Institutions in the Czech Republic. *Czech Sociological Review* 9 (1): 13–33.
39. Zajc, Drago. 2004. *Razvoj parlamentarizma: funkcije sodobnih parlamentov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
40. Zidar, Andraž. 1996. *Lustracija: izločitev nasprotnikov demokracije z javnih položajev*. Ljubljana: Nova Revija.

41. Žak, Vaclav. 1997. Kdo kontrolira ustavno sodišče? *Teorija in praksa* 34 (6): 1035–1047.
42. Žerjavič, Peter. 2010. Nemška združitev ali anšlus Vzhodne Nemčije? *Delo* 3. september 2010. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/119917> (4. avgust 2012).

Priloge

Priloga A: Povezava načina tranzicije in uvedbe lustracije

Država	Način tranzicije ¹	Lustracija ²	Položaj stare elite po prvih volitvah ³
NDR	ruptura	ostra	odstranjena
Češkoslovaška	ruptura	ostra	šibka, niso sodelovali v vladi
Albanija	ruptura	ostra	šibka, niso sodelovali v vladi
Romunija	ruptura	brez	močna, vodila vlado
Madžarska	ruptforma	šibka	močna, reformno usmerjena, vodila vlado
Poljska	ruptforma	šibka	močna, večinski vpliv v vladi
Bolgarija	reforma	ostra	šibka, niso sodelovali v vladi

Vir: ¹Zajc (2004), ²Horne (2011), ³Prunk (2000).

Priloga B: Diskvalifikacijski kriteriji v vzhodni Nemčiji

Razpon položajev v novem sistemu, ki so potrjeni preverjanju	Razpon položajev v komunističnem režimu (ali način vpletenosti v režim), ki pade pod ilustracijske ukrepe
a) člani zvezne ali deželne vlade in druge osebe, ki so v javnopravnem uradnem razmerju; b) poslanci in pripadniki občinskih predstavniških teles; c) člani sosvetov; d) osebe, ki so zaposlene v javnih službah zveze ali dežele, vključno z občinami in zvezami občin, meddržavnimi in naddržavnimi organizacijami, katerih članica je ZRN, in cerkvenimi službami; e) osebe, ki delujejo kot notarji in tožilci; f) – člani upravnih odborov, poslovodje, vodje obratov ali vodilni uslužbenci v obratih pravnih oseb, – osebe, ki so z zakonom, statusom ali pogodbo o ustanovitvi družbe pristojne za zastopanje skupnosti oseb in poslovodje, vodje obratov in vodilni uslužbenci skupnosti oseb ter osebe, ki so zaposlene v podjetjih, ki so izšla iz posebnega premoženja Nemške zvezne pošte; g) – osebe, ki so jim bila zaupana dejstva, predmeti ali odločitve, ki jih je zaradi javnega interesa treba ohraniti v tajnosti, in oseb, ki imajo dostop do teh dejstev oziroma predmetov ali bi si ga lahko pridobile ali – osebe, ki so zaposlene ali naj bi bile zaposlene na varnostno občutljivih delovnih mestih v ustanovah, pomembnih za življenje ljudi ali obrambo države.	1. Osebe, ki so prekršile načela človečnosti in pravne države, predvsem človekove pravice, ki jih zagotavlja Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah iz 19. decembra 1966 ali temeljna načela iz Splošne deklaracije o človekovih pravicah iz 10. decembra 1948 ali 2. deloval za bivše Ministrstvo za državno varnost/Urad za nacionalno varnost.

Priloga C: Diskvalifikacijski kriteriji na Češkoslovaškem

Razpon položajev v novem sistemu, ki so podvrženi preverjanju	I. javne funkcije, na katere je oseba izvoljena, določena ali imenovana: 1. v organih državne uprave na zvezni ravni in na republiških ravneh; 2. v Češkoslovaški armadi in zveznem obrambnem ministristvu, za katere se predvideva čin polkovnika ali generala, in na funkcije vojaških atašejev; 3. v Zvezni varnostni informativni službi (Zvezna obveščevalna služba), Zveznem policijskem zboru, Zboru grajske policije (policijske enote, ki varujejo predsednika); 4. v pisarni predsednika federacije, v pisarnah Zveznega parlamenta, Češkega ter Slovaškega narodnega sveta, v uradih Zvezne vlade in republiških vlad, v pisarnah Zveznega ustavnega sodišča in republiških ustavnih sodišč, v pisarnah Zveznega vrhovnega sodišča in republiških vrhovnih sodišč, v prezidiju Češkoslovaške akademije znanosti, v predsedstvu Slovaške akademije znanosti; 5. na češkoslovaškem, češkem in slovaškem radiu, televiziji in v češkoslovaški tiskovni agenciji; 6. na vodstvene in menežerske funkcije v državnih podjetjih, v državnih organizacijah (na visokih šolah ta kategorija zajema tudi funkcije voljenih akademskih funkcionarjev in funkcije, ki jih odobri akademski senat), v delniških družbah, kjer je večinski lastnik država, v zunanjetrgovinskih podjetjih, v državni organizaciji Češkoslovaške državne železnice, v državnih fondih, v državnih denarnih zavodih in državni banki Češkoslovaške; II. izvrševanje funkcije sodnika, porotnik, tožilec, preiskovalca pri tožilstvu, državnega notarja, državnega arbitra, kakor tudi osebe, ki opravljajo dejavnosti sodnega pripravnika, pravnega pripravnika pri tožilstvu, notarskega kandidata in arbitražnega kandidata; III. izvajanje določenih dejavnosti, za katere je potrebna državna koncesija. Ta kategorija zajema dejavnosti od trgovanja z orožjem, strelivom, medicinsko opremo, radioaktivnimi snovmi in eksplozivi do izvajanja pogreben dejavnosti, trgovanja s starinami in opravljanja taksiščne službe.
---	--

Razpon položajev v komunističnem režimu (ali način vpletenosti v režim), ki pade pod lustracijske ukrepe
a) član Zbora narodne varnosti, uvrščene v sestavni del Državne varnosti (StB); b) zapisan v arhivih Državne varnosti kot rezident, agent, prebivalec v najemniškem ali konspirativnem stanovanju (ki ga je uporabljala StB), informator ali idejni sodelavec Državne varnosti; c) zavesten sodelavec Državne varnosti. Zakon je definiral zavestnega sodelavca kot občana, ki je bil v arhivih Državne varnosti evidentiran kot ovaduh, kandidat za tajno sodelovanje, ali tajni sodelavec z zaupnimi stiki, in ki je vedel, da se sestaja s članov Zbora narodne varnosti in mu je skozi tajne stike posredoval informacije ali je izviševal naloge, ki mu jih je le-ta nalagal. To kategorijo je češkoslovaško ustavno sodišče leta 1992 razveljavilo; d) tajnik organa Češkoslovaške komunistične stranke ali Slovaške komunistične stranke na okrajni ravni ali odbora na višji ravni, član predsedstva teh odborov, član centralnega komiteja Češkoslovaške ali Slovaške komunistične stranke, član Biroja ali Odbora za vodenje partijskega dela v čeških pokrajinah. Izjema velja za osebe, ki so zgornje položaje zasedale samo v obdobju od 1. 1. 1968 do 1. 5. 1969, torej v času <i>Praške pomladi</i>; e) delavec aparata organov, navedenih pod d) na oddelku političnega vodenja Zbora narodne varnosti; f) član Ljudske milice (zasebne vojske komunistične stranke); g) član akcijskega odbora Narodne fronte po 25. 2. 1948, komisij za preverjanje po 25. 2. 1948 ali komisij za preverjanje in normalizacijo po 21. 8. 1968. Naloga teh odborov oziroma komisij je bila z javnih položajev odstraniti vse nasprotnike ortodoksnega komunizma (1968) oziroma komunizma nasploh (1948); h) študent, znanstveni sodelavec ali udeleženec (dalj kot 3 mesece) seminarjev na Visoki šoli Felixa Edmundoviča Dzeržinskega za člane Državne varnosti, na policijski visoki šoli ali na partijski višji šoli pri notranjem ministru v nekdanji ZSSR.

Vir: Zidar (1996, 138–139).

Priloga Č: Primerjava procesov lustracije v nekdanji NDR in na Češkoslovaškem

		Češkoslovaška	nekdanja NDR
Odstranitev sodelavcev prejšnjega režima iz javnih	obseg diskvalifikacije ¹	široko: agenti tajne policije zavestni sodelavci StB kandidati za sodelavce stanovalci v StB stanovanjih partijski funkcionarji študenti/profesorji partijske šole	ozko: agenti Stasi partijski funkcionarji
	izvajanje diskvalifikacije ¹	ostro, centralno vođeno	spremenljivo, deže
	časovna omejitev izvajanja diskvalifikacije ¹	prvotno 5 let (do leta 1996), 2000 podaljšano brez omejitve	15 let (do 2006)
	uspešnost diskvalifikacije ²	Češka: zelo uspešno Slovaška: neuspešno	zelo uspešno
Ravnanje z arhivi tajnih služb	odprtje arhivov Stasi za namene diskvalifikacije ¹	da Ministrstvo za notranje zadeve	da Urad za upravljanje z arhivi Stasi
	vpogled posameznika v lastni dosje ¹	da	da
	dostop javnosti do vsebine ¹	ne	ne samo za študijske namene
Za up	zaupanje v demokracijo ³	Češka: visoko, primerljivo z zahodno Nemčijo	vzhod: 56 % zahod: 71 %

		Slovaška: nizko	
	demokracija je boljša oblika vladavine kot katerakoli druga oblika ³	Češka: 92 % Slovaška: 83 %	vzhod: 91 % zahod: 84 %
	zaupanje v institucije ⁴	Zaupanje v vlado, parlament, predsednika države, sodišča, politične strank, policijo, medije in gospodarske družbe je na Češkem višje kot na Slovaškem. Zaupanje v javno upravo in sindikate je enako v obeh državah.	indeks zaupanja v institucije: vzhod: 1994 – 10 2008 – 11 zahod: 1994 – 14 2008 – 13
	konsolidacija demokracije ⁵	Češka: da Slovaška: poldemokratični režim 1994–1998	da
Učinek katarze	deklarativna obsodba nedemokratskega režima ¹	Češka: da Slovaška: da	da
	obstoj konsenza o obsodbi nedemokratskega režima ¹	Češka: da Slovaška: da	ne
	priznavanje pozitivnih elementov režima	Češka: da Slovaška: da	ne
	nezaupanje v leve stranke ⁶	Češka: ne Slovaška: da	da
	Razdeljenost javnosti	Češka: ne Slovaška: ne	da

Vir: ¹Zidar (1996); ²Horne (2011); ³Hofferbert in Klingemann (2001), Vlachova (2001); ⁴Campbell (2012), Hofferbert in Klingemann (2001); ⁵Kotar (2000); ⁶Cabada (2012)

Priloga D: Intervju: Dr. Jochen Töpfer, raziskovalec (CAS), Free University Berlin

Kdo je predlagal sprejetje lustracijskega zakona v Nemčiji? Kdo je sprejetje odpiral in kdo mu je nasprotoval?

Lustracijsko zakonodajo je predlagala zahodnonemška politična elita, ki je zahtevala 'čiščenje javnega sektorja na vzhodu'. Vendar zakon v zahodnih deželah ni bil implementiran, pa bi moral biti, saj je bilo tudi tam veliko agentov Stasi.

Lustraciji je nasprotovala nekdanja SED (nekaj časa PDS), danes 'Die Linke' (Levica). Stranka je nasprotovala selektivnemu čiščenju samo na vzhodu. V svojih vrstah, predvsem na vrhu, je sama izpeljala zamenjave, neko čiščenje. Sicer ne zelo temeljito, ampak vendarle.

Stranka se danes ima za, in tako jo vidijo tudi volivci, branilca interesov vzhoda. Vse ostale stranke so nekako 'zahodne', politiki iz vzhoda nimajo veliko dostopa do vrha v večini ostalih pomembnejših strank.

Kdo so najbolj znani 'lustriranci'?

Danes niso več tako zelo znani, ampak med bolj pomembne zagotovo spadata Ibrahim Böhme, vodja stranke SPD-Vzhod in Lothar de Maiziere, vodja stranke CDU-Vzhod. Oba sta stranki vodila smo na začetku tranzicije.

Kakšen je danes odnos do prejšnjega režima?

Morava se vrniti nekoliko v preteklost. NDR je takoj po vojni za večino Nemcev pomenila delitev in okupacijo, ampak vendarle mir. Nacistični režim je bil krut in, vsaj na tej točki, leta 1945, je bilo zavračanje nacizma skupno vsem. V 50. in 60. letih prejšnjega stoletja je večina prebivalcev NDR verjela v to državo in videla svojo prihodnost v okviru te države. Vendar je v 70. in 80. postalo jasno, da obljube niso bile izpolnjene. Elite so si prisvojile vso oblast, gospodarstvo je bilo v razsulu ... Po padcu berlinskega zidu pa se je 'uradno' tolmačenje zgodovine (zgodovino pišejo zmagovalci - v tem primeru zahod) tako radikalno obrnilo, da je NDR obveljala za državo nepravčnosti in nič več. Oropana je bila vse svoje identitete,

ohranila se je samo percepcija nepravčnosti. To vsekakor ne odraža občutkov ljudi, ki so živeli v tej državi in stvari vidijo veliko širše.

Ali se socializem danes pojavlja kot tema v dnevno-političnih razpravah?

Glede na to, da je politična scena danes dominirana s strani zahoda, se o socializmu praktično ne govori. Tudi vzhodnonemški interesi, ki seveda obstajajo, niso pomembna tema v dnevni politiki. Edino Levica, naslednica SED, zastopa interese vzhoda, in pri tem je dokaj uspešna. Tako da, paradoksalno, vzhodni Nemci danes večinoma volijo za stranko, ki so jo vrgli iz oblasti.

Ali je bila lustracija uspešna, če pogledamo sliko zadnjih 20 let.?

Lustracija je bila, vsaj v enem delu, ki zajema diskvalifikacijo, popolnoma uspešna. Nekdanji agenti Stasi nimajo nikakršnega dostopa do političnega odločanja, oziroma ne zasedajo nobenih političnih funkcij. Problem je drugje. Nacisti v ZRN, danes zahodni Nemčiji, takoj po koncu vojne niso bili onemogočeni. Denacifikacija je bila izpeljana zelo površno, tako da so ljudje, ki so odgovorni za masovne poboje, zlahka ponovno zasedli vplivne položaje. V NDR je Stalin z nacisti opravil po svoje: čakal jih je gulag. Po letu 1989 je bila vzhodna Nemčija intenzivno lustrirana, kar je zahteval Zahod, ki večine nacistov ni nikoli obsodil. Zato lustracija na Vzhodu nikoli ni bila popolnoma sprejeta, vedno jo je obdajalo nekaj skepticizma. Sporna so bila predvsem merila za lustracijo.

Kakšno je splošno mnenje o lustraciji na Vzhodu?

Če pogledam iz stališča večine državljanov nekdanje NDR (to sem bil tudi sam, moja družina je bila pod drobnogledom agentov Stasi), je bila lustracija potrebna. To je bil zelo pomemben in neverjeten premik v družbi, voden s strani civilne družbe. Če ne bi sprejeli lustracijskega zakona in zakona o arhivih Stasi, bi bilo veliko dosjejev uničenih – s strani agentov, ali s strani zahodnonemških politikov, ki so nasprotovali razkritju vsebine dosjejev (Le zakaj – mogoče zaradi vsebine?). Danes je arhiv pomemben vir za raziskovanje zgodovinarjev in politologov iz vse Evrope.

Priloga E: Intervju: Dr. Miroslav Mareš, profesor, Masaryk University

Kakšno je javno mnenje o lustraciji na Češkem?

V devetdesetih letih je bil to učinkovit način preprečevanja prevrata v vladni in varnostni sferi. Pomembno vprašanje je bil vstop Češke v NATO. Niso pa vsi zadovoljni z lustracijo, nekateri levo usmerjeni politologi, na primer Ondrej Slačalek, menijo, da je bilo obdobje lustracije bolj problematično od obdobja komunizma.

Ali je danes komunistična preteklost še vedno tema, ki je redno na političnem dnevnem redu?

Komunizem je ponovno postal tema v volilni kampanji pred prvimi neposrednimi predsedniškimi volitvami. Eden od kandidatov za zmago, komunist Jan Fiscer, je mnenja, da je njegova prednost v predsedniški tekmi v tem, da ni bil vmešan v dogajanje na politični sceni v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Veliko ljudi namreč ni zadovoljnih s tem, kaj se je dogajalo in kako je potekala dekomunizacija.

Ali obstaja nezaupanje ali dvomi v levo usmerjene stranke?

Na Češkem sta dve pomembni levi stranki, socialni demokrati in komunisti. Komunisti so neposredni nasledniki Češkoslovaške komunistične stranke, ki se od svoje matične stranke ni distancirala, niti se ni posebno preoblikovala. Češka socialnodemokratska stranka pa je edina socialnodemokratska stranka v Srednji in Vzhodni Evropi, ki nima komunistične preteklosti. Nastala je po padcu prejšnjega režima, sestavljajo jo novi kadri in je aktivna zagovornica antikomunizma. Dvomi v levo stranke niso prisotni, ker je glede njihove usmeritve vse jasno.

Ali je Češka javnost razdeljena na antikomuniste in simpatizerje starega režima?

Javnost je razdeljena do neke mere, antikomunizem je živ in vedno močnejši, podpornikov komunizma pa razen v komunistični stranki ni veliko.